

Т. В. Ладиченко

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

11

Т. В. Ладиченко

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

**Підручник для 11 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

(рівень стандарту, академічний рівень)

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Грамота»
2011

УДК 94(100)(075.3)
ББК 63.3(О)я 721
Л15

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 235 від 16.03.2011 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив
Інститут історії України НАН України.

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

Ладиченко Т. В.

Л15

Всесвітня історія : Підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл.
(рівень стандарту, академічний рівень). — К. : Грамота, 2011. — 224 с. : іл.
ISBN 978-966-349-306-X

Підручник містить навчальний матеріал із всесвітньої історії другої половини ХХ — початку ХХІ ст. для 11 класу, який поданий відповідно до чинної програми «Всесвітня історія». Глибше осягнути цей складний і насичений багатьма подіями період всесвітньої історії допоможуть ілюстрації, мапи, схеми, запитання та завдання для самоперевірки, обговорення та дискусій.

Навчальний матеріал підручника сприятиме формуванню в учнів відчуття належності України до європейської цивілізації, розуміння єдності світу та необхідності вирішення глобальних проблем людства спільними зусиллями.

УДК 94(100)(075.3)
ББК 63.3(О)я721

ISBN 978-966-349-306-X

© Ладиченко Т. В., 2011
© Видавництво «Грамота», 2011

ЗМІСТ

Від автора	4
------------------	---

Тема 1. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА. СВІТ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

§ 1. Початок Другої світової війни (1939 р. — червень 1941 р.)	5
§ 2. Воєнні дії в 1941–1942 рр.	16
§ 3. Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору. Воєнні дії в 1943 р.	25
§ 4. Воєнні дії в 1944–1945 рр.	36
§ 5. Світ після Другої світової війни	44

Тема 2. США ТА КАНАДА В 1945 р. — НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

§ 6. США в 40–60-х роках ХХ ст.	54
§ 7. США в 60–90-х роках ХХ ст.	59
§ 8. Внутрішньополітичні та зовнішньополітичні пріоритети американських президентів у ХХІ ст.	64
§ 9. Канада	69

Тема 3. КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

§ 10. Особливості суспільно-політичного та економічного розвитку країн Західної Європи в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.	76
§ 11. Велика Британія	82
§ 12. Франція	89
§ 13. Німеччина	95
§ 14. Італія	101

Тема 4. СРСР. НОВІ НЕЗАЛЕЖНІ ДЕРЖАВИ

§ 15. Завершення епохи Сталіна. Хрущовська «відлига»	107
§ 16. Роки брежнєвського «застою» (1964–1985). Від «перебудови» до розпаду СРСР ..	114
§ 17. Росія та нові незалежні держави наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.	121

Тема 5. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1945 р. — ПОЧАТОК ХХІ ст.)

§ 18. Країни Центральної та Східної Європи після Другої світової війни	127
§ 19. Демократичні революції. Трансформації посткомуністичного суспільства	132
§ 20. Політичні, економічні та соціальні трансформації посткомуністичного суспільства	137

Тема 6. РОЗВИТОК ПРОВІДНИХ КРАЇН АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ — НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

§ 21. Ліквідація колоніалізму, створення та розвиток незалежних держав	143
§ 22. Японія	148
§ 23. Китай	152
§ 24. Індія	158
§ 25. Країни Африки та Близького Сходу	165
§ 26. Країни Латинської Америки	175

Тема 7. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

§ 27. Виникнення та розгортання «холодної війни» в 40–80-х роках ХХ ст.	180
§ 28. Закінчення «холодної війни» (друга половина 80-х — 90-і роки ХХ ст.)	187

Тема 8. РОЗВИТОК НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ (1945 р. — ПОЧАТОК ХХІ ст.)

§ 29. Основні напрями НТР у другій половині ХХ ст.	193
§ 30. Основні течії в літературі та мистецтві в повоєнні роки	196
§ 31. Образотворче мистецтво, музика, театр, кіно, архітектура, фізична культура та спорт	199

Тема 9. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

§ 32. Загальна характеристика глобальних проблем сучасності	208
§ 33. Шляхи подолання нинішніх проблем людства	216
Короткий словник понять і термінів	222

Шановні одинадцятикласники!

Підручник, за яким ви будете навчатися цього року, є навчальною книжкою нового типу. Він написаний відповідно до вимог оновленої програми з курсу всесвітньої історії другої половини ХХ — початку ХХІ ст. для 11 класу. Матеріал підручника побудований за новою схемою: авторський текст, документи, свідчення очевидців і учасників подій, уривки з праць відомих істориків, мапи, схеми, питання та завдання для самоперевірки, обговорення та дискусій.

Метою підручника є:

- пояснити причини, хід і наслідки найважливіших подій цього відповідального та складного періоду в історії людства;
- створити уявлення про культурні та науково-технічні здобутки людства, а також глобальні проблеми та можливі шляхи їх вирішення;
- пояснити історичні терміни та поняття, які ви маєте засвоїти та використовувати;
- удосконалити ваші практичні вміння: працювати з мапами, таблицями, схемами, порівнювати різні джерела інформації, аналізувати їх і робити висновки;
- розвинути комунікаційні навички: обговорювати питання в групі; формулювати власну точку зору; аргументовано висловлювати її, поважаючи при цьому погляди вашого співбесідника;
- сформувати у вас неприйняття ідеологій, що проповідують зверхність одних народів над іншими, ненависть до людей іншої раси, віри, культури та співчуття до жертв війни, агресії, геноциду;
- виховати любов і повагу до представників старшого покоління, які винесли весь тягар тяжких випробувань, що випали на долю нашої держави та інших народів Європи в минулі десятиріччя, захистили світ від «коричневої чуми» нацизму, побудували суспільство, у якому ми живемо.

Безумовно, такий складний і насичений багатьма подіями період історії, який ви вивчатимете в 11 класі, повністю висвітлити в підручнику невеликого обсягу неможливо. Ми пропонуємо вам скористатися додатковими друкованими джерелами, такими як історичні, військові, культурологічні, політологічні енциклопедії, словники, довідники для поглибленого вивчення тих чи інших питань.

Для багатьох із вас більш доступним і легким шляхом збирання інформації є Інтернет. Рекомендуємо користуватися сайтами historic.ru/books; <http://www.world-historyplus.com/>; worldhistorypictures/photo2.html; <http://evgenau.livejournal.com>, <http://>

Треба пам'ятати, що на ті чи ті події можуть існувати різні погляди. Толерантність і повага до інших — характерна риса сучасного демократичного суспільства, що існує в більшості європейських країн і яке ми будуємо в Україні.

Сподіваємося, що вивчення курсу всесвітньої історії другої половини ХХ — початку ХХІ ст. сприятиме формуванню у вас відчуття належності України до європейської цивілізації, розуміння єдності світу та необхідності вирішувати глобальні проблеми людства спільними зусиллями із застосуванням найновіших досягнень науково-технічної революції.

Автор

Тема 1

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

СВІТ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

§1 / Початок Другої світової війни (1939 р. — червень 1941 р.)

• Пригадайте, які наслідки мала Перша світова війна. Чому частина держав була незадоволена Версальсько-Вашингтонською системою?

1. Причини, характер і періодизація Другої світової війни.

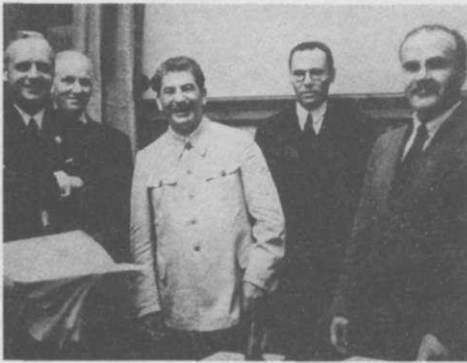
Наприкінці 1930-х років людство вдруге у ХХ ст. було втягнуте у світову війну. Цій трагічній події передувала епоха протистояння тоталітаризму¹ та демократії. У кількох країнах Європи й інших континентів виникли та значно посилювалися тоталітарні режими, які прагнули захопити життєвий простір, сировинні ресурси, ринки збуту товарів, забезпечити себе дешевою робочою силою за рахунок поневолених народів. Демократичні країни, у яких діяли парламентські форми правління й сформувалося громадянське суспільство, на жаль, через об'єктивні та суб'єктивні причини не спромоглися запобігти активній та всебічній підготовці до війни держав-агресорів.

Більшість дослідників вважає, що головною причиною Другої світової війни була Версальсько-Вашингтонська система, яка поставила Німеччину в дуже скрутне становище. Німці почували себе приниженими Версальським договором і були ображені тим, що їх звинувачували в усіх негараздах. Націонал-соціалістична партія на чолі з А. Гітлером успішно використала прагнення до реваншу, яке охопило значну частину німецького народу, і в другій половині 1930-х років почала боротися за своє «місце під сонцем». Японія та Італія також уважали себе несправедливо обділеними: за рішенням Вашингтонської конференції Японія втратила свої завоювання в Китаї, а Італія не почувала себе рівною в таборі переможців. Усі вони стали на шлях нового поділу світу.

Другою причиною виникнення війни було загострення суперечностей між великими державами внаслідок глибокої економічної кризи. Одні країни виходили з неї шляхом проведення економічних реформ і збереження демократичних засад у розвитку суспільства, а в інших утвердилися тоталітарні режими, що підтримували расизм, націоналізм і мілітаризм в економічній та духовній сферах.

Третьою причиною розв'язання воєнного конфлікту була політика потурання агресорам, яку проводили Велика Британія та Франція. Прем'єр-міністр Великої Британії Невілл Чемберлен і президент Франції Едуар Даладьє сподівалися

¹ *Тоталітаризм* — політичний режим, який характеризується повним контролем держави над усіма сферами суспільного життя.

Підписання німецько-радянського пакту про ненапад. 23 серпня 1939 р.

своїми уступками задовольнити амбіції А. Гітлера. Вони не могли навіть уявити, яку жахливу політику проводитимуть нацисти¹ щодо населення країн Європи через кілька років.

Передумовою війни вважається той факт, що в серпні 1939 р. тоталітарні диктатори — Гітлер і Сталін — підписали пакт про ненапад і розподілили сфери впливу в Європі за таємним протоколом Ріббентропа—Молотова. Гітлер розпочав воєнні дії після досягнення домовленостей зі Сталіним.

У ході Другої світової війни її характер змінювався. На першому етапі (1939—1941) вона мала загарбницький і несправедливий характер з боку агресивних тоталітарних і милітаристських² режимів Німеччини, Японії, Італії та їхніх сателітів і була справедливою та визвольною для жертв агресії та їхніх союзників. А з 22 червня 1941 р. після нападу Німеччини на СРСР характер війни змінився — вона стала антинацистською.

Друга світова війна поділяється на п'ять періодів: *перший період* (1 вересня 1939 р. — 21 червня 1941 р.) охоплює події з початку війни до нападу гітлерівської Німеччини та її союзників на СРСР; *другий* (22 червня 1941 р. — 18 листопада 1942 р.) — період тяжких оборонних боїв для радянської армії, який закінчився напередодні її контрнаступу під Сталінградом); *третій період* (19 листопада 1942 р. — 5 червня 1944 р.) був визначальним. Після перемоги під Сталінградом і на Курській дузі розпочався наступ радянських військ і витіснення ворога з території Радянського Союзу. Союзники СРСР здобули перемоги в Африці та на Сицилії, змусили капітулювати Італію. Відкриттям Другого фронту в Європі розпочався *четвертий період* (6 червня 1944 р. — 9 травня 1945 р.), для якого був характерний наступ радянської армії на всіх напрямках і розгром нацистської Німеччини; *п'ятий період* (10 травня 1945 р. — 1 вересня 1945 р.) завершився розгромом і капітуляцією милітаристської Японії.

2. Напад Німеччини на Польщу.

Першою жертвою в Другій світовій війні стала Польща. До нападу на цю країну А. Гітлер готувався кілька місяців. За планом «Вайс», затвердженим у квітні 1939 р., стратегічне зосередження та розгортання нацистських військ завершилося 25 серпня.

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Для воєнних дій проти цієї країни загарбниками були задіяні 62 дивізії, зокрема 7 танкових. Німецьким військам протистояла польська армія, що мала 1 млн 750 тис. солдатів і офіцерів, але на її озброєнні було лише 29 рот старих панцерників, 9 рот легких танків і майже 500 літаків застарілих конструкцій. Отже, сили були нерівними.

¹ *Націсти* — представники націонал-соціалістичного руху, насадженого в Німеччині А. Гітлером.

² *Милітаризм* — система політичних, ідеологічних і економічних засобів, спрямованих на нарощування військової могутності держави.

Польська кампанія 1939 р.

Польські війська мужньо билися проти сильнішого ворога. Героїчною сторінкою польської історії стала оборона Варшави. Столицю Польщі гітлерівці змогли захопити лише 28 вересня після жорстоких 20-денних боїв.

ПОГЛЯД
УЧАСНИКА
ПОДІЙ

Зі спогадів німецького генерал-лейтенанта К. Дітмара

Поляки утримували ще кілька пунктів: Варшаву, Модлин і косу Хель. Оточені польські частини відстоювали не Польщу, оскільки їй уже ніщо не могло допомогти, а свою військову честь. Як на полях битв, так і в оточених фортецях поляки в основному воювали надзвичайно хоробро, хоча й знали, що повернути втрачене вже неможливо.

• Чому, незважаючи на очевидну поразку, як уважав німецький генерал, поляки воювали надзвичайно хоробро?

Польська армія була розгромлена за три тижні. Нацисти втратили майже 10 тис. убитими. За умовами таємного протоколу Ріббентропа–Молотова радянські війська **17 вересня 1939 р.** вступили на терени Західної України та Західної Білорусії. Менше ніж за два тижні вони зайняли ці території.

28 вересня 1939 р. між Німеччиною та СРСР був підписаний договір «Про дружбу і кордон». До нього була долучена мапа та два додаткові таємні протоколи. В одному з них зазначалося, що Люблінське та частина Варшавського воєводства включені до сфери впливу Німеччини, а Литва передається СРСР. Цей договір зафіксував четвертий поділ Польщі й уточнив лінію радянсько-німецького кордону. За домовленістю її було переміщено на схід порівняно з умовами таємного протоколу від 23 серпня 1939 р. Нова лінія кордону майже збігалася з етнографічними межами проживання поляків з одного боку та українців і білорусів – з іншого. Землі з польським населенням залишилися у складі Німеччини, а СРСР поширив свою сферу впливу на Литву. Отже, до Німеччини відійшло 48,6 % території Польщі, де проживало 69,9 % її населення, а до СРСР – 51,4 % території Литви та 30,1 % її населення.

ПОГЛЯД
УЧАСНИКА
ПОДІЙ

Зі спогадів німецького генерал-лейтенанта К. Дітмара

Відродження польської держави не входило до планів Гітлера щодо захоплених німцями східних територій. Стосовно тієї ролі, відведеної польському народу, то її дуже добре визначила подія, яку й тепер згадують з острахом, – Хатинь.

• Як ставилися до польського народу обидва диктатори – Гітлер і Сталін?

3. Уходження Північної Буковини, Бессарабії, Латвії, Литви, Естонії до складу Радянського Союзу.

У 1940 р. ускладнилися відносини СРСР із сусідньою Румунією. Користуючись тим, що головні сили вермахту перебували на заході, радянські війська в червні зайняли території Бессарабії та Північної Буковини. На цих землях мешкало здебільшого українське населення. Уряд Румунії, не маючи підтримки з боку Німеччини, наказав своїм військам залишити території, означені в ультиматумі. Там була встановлена радянська влада.

Північна Буковина та придунайські українські землі ввійшли до складу УРСР. Законодавче закріплення нових територій у складі СРСР завершилося утворенням нової союзної республіки – Молдавської РСР і розподілу території Бессарабії між МРСР та УРСР.

Восени 1939 р. радянське керівництво нав'язало урядам країн Прибалтики «договори про взаємну допомогу», згідно з якими передбачалося використання СРСР їхніх військово-морських баз. За цими так званими «договорами» десятки тисяч радянських військовослужбовців розміщувались у Прибалтійських державах. Спираючись на свої збройні сили та місцевих комуністів, сталінське керівництво влітку 1940 р. фактично примусило Латвію, Литву й Естонію утворити коаліційні уряди, які контролювали Москва та Комінтерн. На виборах до найвищих органів влади цих республік кандидатів висували лише компартії та робітничі організації. Унаслідок таких виборів обрані сейми Латвії та Литви й Державна рада Естонії проголосили входження цих країн до СРСР на правах союзних республік. **3–6 серпня 1940 р.** VII сесія Верховної Ради СРСР прийняла постанову про входження проголошених Литовської РСР, Латвійської РСР, Естонської РСР до складу Радянського Союзу.

4. Радянсько-фінська війна.

Фінляндія була частиною Російської імперії, хоча й мала права автономії. У грудні 1917 р. вона отримала незалежність. Ленін сподівався, що вдячні фіни встановлять радянську владу, однак цього не сталося. Фінляндія у 20–30-і роки ХХ ст. була незалежною державою, яка проводила самостійний зовнішньополітичний курс і мала прохолодні відносини з Радянським Союзом.

Протягом 1938 р. радянське керівництво вело перемовини з Фінляндією про можливість укладення угоди про взаємодопомогу, однак фінська сторона не проявляла щодо цього особливої активності та зацікавлення.

У жовтні 1939 р. СРСР запропонував Фінляндії здати йому в оренду строком на 30 років порт Ханко, віддати півострів Рибачий, з якого контролюються підходи до Мурманська, перенести лінію радянсько-фінського кордону на північ від Ленінграда на декілька десятків кілометрів в обмін на територію в Карелії. Однак ці пропозиції Фінляндія не підтримала.

Відтак радянське керівництво взяло курс на збройне вирішення проблеми. Скориставшись прикордонним інцидентом, який стався **30 листопада 1939 р.**, СРСР розпочав війну проти Фінляндії, що тривала 105 днів. У бойових діях з боку СРСР узяли участь 960 тис. бійців, з боку Фінляндії – 400 тис. У період із листопада 1939 р. по лютий 1940 р. стратегічна ініціатива належала фінам, а радянські війська зазнали тяжких поразок. Лише в лютому 1940 р. ціною величезних утрат вони перейшли в наступ, прорвали оборону фінів, штурмом захопили Выборг.

У **березні 1940 р.** була підписана мирна угода, за якою СРСР отримав півострів Ханко; нова лінія радянсько-фінського кордону встановлювалася по лінії 1809 р.

Трофеї радянських танкістів. 1939 р.

Війна проти Фінляндії підірвала міжнародний престиж СРСР:

- його було виключено з Ліги Націй як країну-агресора (грудень 1939 р.);
- зросла зневага Великої Британії, Франції та їхніх європейських союзників до СРСР як боездатного союзника;
- війна показала Німеччині слабкість радянської воєнної машини.

«Мала війна» проти Фінляндії коштувала радянському народові дорого: 70 тис. бійців загинули та пропали безвісти, 176 тис. були поранені й обморожені (фінська сторона втратила загиблими 23 тис. військовиків, 44 тис. були поранені). Однак на відміну від Прибалтійських держав Фінляндія зберегла свою незалежність.

5. Окупація Німеччиною Данії, Норвегії, Бельгії, Голландії.

3 вересня 1939 р. Велика Британія та Франція оголосили війну Німеччині, виконуючи свої зобов'язання перед Польщею, але воєнних дій не розпочали. Французькі війська, які більше ніж утричі переважали німецькі на Західному фронті, здійснили лише невеликий наступ у районі Саарбрюкена на початку вересня, а вже 3 жовтня відступили за оборонну «лінію Мажино». Це дало можливість Німеччині зосередити війська в стратегічно важливих місцях і **9 квітня 1940 р.** напасти на Данію та Норвегію.

У *Данії* бойові дії фактично не велися. Через годину після вторгнення Німеччини уряд цієї країни й данський король капітулювали, не чинячи протидії гітлерівським військам. Під час загарбання Данії нацисти втратили двох солдатів убитими, а 10 були поранені.

По-іншому склалася ситуація в *Норвегії*. Норвезькі міста, розташовані на узбережжі, мали надійну берегову оборону. Збройні сили Норвегії, а надто флот, були достатньо боездатними. Перший етап бойових дій тривав із **9 по 14 квітня** й став вирішальним для долі країни: більша її частина була захоплена німецькими військами, до влади прийшов ватажок норвезьких фашистів Відкун Квіслінг. Король та уряд із залишками норвезької армії були депортовані до Великої Британії 10 червня 1940 р. У Норвегії розпочався рух Опору.

Водночас здійснювалась усебічна підготовка до наступу проти англо-французьких військ. Німецьке командування планувало нанести основний удар у місці перетину кордонів Бельгії та Люксембургу з Францією через гори Арденни, а далі в обхід англо-французьких військ на Кале в напрямі до Ла-Маншу. Гітлер обрав цей напрям, щоб обійти з півночі добре укріплену «лінію Мажино». На світанку **10 травня 1940 р.** сухопутні війська вермахту розпочали вторгнення до *Голландії, Бельгії, Люксембургу*. 13 травня вони прорвали фронт союзників на р. Маас. Через день голландські збройні сили капітулювали.

У *Великій Британії* були надзвичайно стурбовані швидким просуванням гітлерівських військ і почали створювати загони цивільної оборони. Важливою подією стало те, що в Лондоні відбулася зміна уряду. Прем'єр-міністром Великої Британії став давній супротивник А. Гітлера — **Вінстон Черчилль**, який замінив на посту Н. Чемберлена — найактивнішого провідника «політики умиротворення», що вже себе дискредитувала.

17 травня гітлерівські війська ввійшли до Брюсселя — столиці *Бельгії*, а наступного дня Гітлер видав декрет про приєднання до Німеччини трьох бельгійських округів.

Напад Німеччини на Норвегію та Данію 9 квітня 1940 р.

6. Розгром Франції. План «Морський лев».

14 травня 1940 р. німецькі війська прорвали оборону французів під Седаном. У наступ перейшов генерал Г. Рундштедт, головнокомандувач ударного угруповання «А», у складі якого перебував танковий корпус генерала Г. Гудеріана.

Розпочавши наступ, танковий корпус Гудеріана вже 23 травня вийшов до французького порту Дюнкерк, коли раптом надійшов особистий наказ Гітлера зупинити просування військ.

У районі Кале–Дюнкерк перебували відрізані та притиснуті до моря 40 англійських, бельгійських і французьких дивізій. 28 травня склала зброю бельгійська армія. Англійський експедиційний корпус, який, здавалося, був приречений, спішно евакуювався з Дюнкерка.

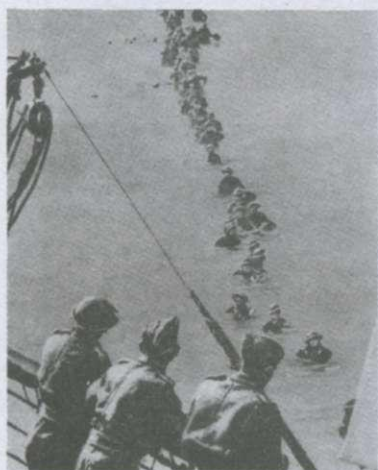
ПОГЛЯД
УЧАСНИКА
ПОДІЙ

Зі спогадів німецького генерал-лейтенанта Б. Циммерманна

Сподівання на те, що їм пощастить евакуювати свої війська з Франції, в англійців були дуже незначні. Однак німецьке верховне головнокомандування віддало нічим не виправданий наказ зупинити успішний наступ під Дюнкерком. Це рішення було, безумовно, його серйозною помилкою. Вона призвела до того, що основні сили британського експедиційного корпусу (майже 300 тис.) змогли евакуюватися до Англії та створити підґрунтя для розгортання англійських збройних сил. Узяття німцями Дюнкерка розцінювалося тоді німецькою громадськістю як велика перемога. Насправді ж це була невдача...

• Чому Б. Циммерманн, як і багато інших німецьких генералів, критикував наказ Гітлера про зупинення наступу під Дюнкерком?

Після закінчення бойових дій під Дюнкерком німецьке командування розпочало другу стратегічну операцію проти Франції. 31 травня 1940 р. генштаб сухопутних військ вермахту надіслав військам директиву, що містила план операції під кодовою назвою «Рот».

Англійські солдати евакууюються на британські судна.

12 м. Дюнкерк. Травень 1940 р.

Німецькі війська проходять під Тріумфальною аркою.

м. Париж. Серпень 1940 р.

5 червня нацистські війська розпочали наступ на Париж, а через 9 днів увійшли до нього без бою. Столиця Франції була оголошена відкритим містом. Більшість жителів залишила Париж, рятуючись від окупантів. Доля Франції була вирішена. **22 червня 1940 р.** маршал А. Петен від імені французького уряду підписав *акт про перемир'я* з Німеччиною. Угода була укладена в Комп'єнському лісі, де 22 роки тому, 11 листопада 1918 р., командувач військами Антанти маршал Ф. Фош продиктував умови перемир'я переможеній Німеччині.

Окупація поширилася на найрозвиненіші північні регіони країни, а також на Атлантичне узбережжя. Територія, що не підлягала фашистській¹ окупації, перейшла під владу уряду маршала А. Петена, резиденція якого знаходилася в невеликому містечку Віші на півдні Франції.

24 червня 1940 р. була підписана французько-італійська угода про перемир'я, унаслідок чого Франція зазнала жорстокої та принизливої поразки. Французька армія втратила 84 тис. убитими, багато солдатів і офіцерів потрапили в німецький полон. У боях за Францію загинули 27 тис. німецьких вояків, а 111 тис. були поранені.

16 липня 1940 р. Гітлер підписав план захоплення Великої Британії під кодовою назвою «Морський лев». Німецька авіація почала активно бомбардувати Лондон, а також інші англійські міста, а підводні човни блокували Британські острови. Проте, як показали підрахунки, Німеччина не мала можливості здійснити масове висадження своїх військ на Британські острови. Операцію перенесли на вересень, а потім відклали на 1941 р. Однак плани Гітлера змінилися — він розпочав готувати наступ на схід. Крім того, А. Гітлер позитивно сприйняв ініціативу І. Ріббентропа щодо підписання **27 вересня 1940 р. тристоронньої угоди** між Німеччиною, Італією та Японією. Згідно з цим документом, провідна роль в установленні «нового порядку» в Європі належала Німеччині та Італії, а Японії — у Східній Азії. Згодом до цієї угоди приєдналися: Болгарія, Іспанія, Маньчжоу-Го, Румунія, Словаччина, Таїланд (Сіам), Фінляндія, Хорватія, Китай і Франція. Режими Ван Цзінвєя в Китаї та А. Петена у Франції, як і режим В. Квіслінга в Норвегії, вважаються колабораціоністськими².

Прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчілль оглядає м. Лондон після бомбардування німецькими літаками. Осінь 1940 р.

Кафедральний собор у м. Ковентрі, зруйнований німецькими бомбардувальниками. Листопад 1940 р.

¹ *Фашисти* — представники соціально-політичних рухів шовіністичного, націоналістичного спрямування.

² *Колабораціоністський режим* — при якому зрадники своєї батьківщини співпрацювали з фашистськими загарбниками в країнах, окупованих гітлерівською Німеччиною.

Німецькі солдати перед наступом на Балкани. 1941 р.

Німецька моторизована колона в Сербії. Квітень 1941 р.

7. Агресія Німеччини на Балканах.

Балкани та Південно-Східна Європа посідали особливе місце в стратегічних планах Німеччини та Італії, хоча кожна з них мала власні цілі.

Унаслідок завоювання Балканського півострова, де Велика Британія ще утримувала досить міцні позиції, створювався плацдарм для нападу на СРСР. Південно-Східна Європа була своєрідним ключем до проток Босфор і Дарданелли, до Близького Сходу.

У квітні 1941 р. нацистська Німеччина разом зі своїми союзницями — Італією, Угорщиною, Румунією та Болгарією — здійснила напад на Югославію та Грецію.

Завдяки величезній перевазі в силах загарбницькі війська прорвали оборону югославської армії та почали швидко просуватися у глиб її території. 12 квітня вони досягли столиці Югославії — Белграда. Югославський уряд і командування збройних сил були повністю деморалізовані — **17 квітня 1941 р.** Югославія капітулювала.

Умови перемир'я між Німеччиною і Францією

Стаття 1. негайне припинення воєнних дій. Оточені французькі війська мусять скласти зброю. (...)

Стаття 3. На окупованій території Німеччина повинна мати всі права держави-окупанта, за винятком місцевого управління. Французький уряд має забезпечити для цього всі необхідні умови...

Стаття 4. Французькі військові, військово-морські та військово-повітряні сили повинні бути демобілізовані й роззброєні в строк, що його буде встановлено додатково, крім військ, потрібних для підтримання порядку. Кількість озброєння цих військ буде визначена відповідно Німеччиною та Італією.

Нацисти розподілили територію країни: були утворені «незалежні» Сербія та Хорватія; Болгарія отримала Македонію, Італія — Чорногорію, Угорщина — Воєводину, а Словенія була поділена між Німеччиною та Італією.

Греція також не змогла стримати наступ загарбницьких військ. **29 квітня 1941 р.** представники грецького командування підписали акт про капітуляцію. Британський експедиційний корпус зазнав тяжких утрат, але за допомогою морського флоту зміг евакуювати свої основні сили.

У **травні 1941 р.** німецькі повітряно-десантні частини захопили острів Крит — важливу базу, що прикривала з півдня Балканський півострів. Після цього всі Балканські країни потрапили під контроль агресорів.

Отже, улітку 1941 р. лише три європейські держави зберегли повний нейтралітет — Швейцарія, Швеція, Ірландія.

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

1. На які періоди поділяється Друга світова війна?
2. Яку назву мав план нападу на Польщу?
3. Визначте зміст договору «Про дружбу і кордон». Коли та ким він був підписаний? Яка подія сталася 1 жовтня 1939 р. в м. Бресті?
4. Коли і за яких умов Прибалтійські країни було приєднано до СРСР?
5. Чому Радянський Союз напав на Фінляндію? Яких утрат зазнав СРСР у цій війні?
6. Поясніть термін *мала війна*.
7. Що відбувалося наприкінці травня 1940 р. в районі Кале–Дюнкерк?
8. Коли та за яких умов була підписана капітуляція Франції?
9. Які цілі мали держави-агресори, розпочинаючи війну на Балканах?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

1. Покажіть на мапах розташування німецьких військ і напрями ударів під час воєнних дій проти Польщі, Норвегії та Данії.
2. Складіть схему та визначте, на які частини було поділено територію Югославії та кому вони дісталися.

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Проаналізуйте причини Другої світової війни. Визначте, хто несе відповідальність за її розв'язання.
2. Деякі автори стверджують, що Сталін об'єднав Україну. Висловіть свою думку з цього приводу.
3. Висловіть своє ставлення щодо приєднання країн Прибалтики до СРСР в 1940 р.

Практична робота

Прочитайте уривки з праць відомих істориків і визначте причини швидкої поразки Франції в політичній, військово-стратегічній і моральній сферах.

1. Завдяки підписанню пакту зі Сталіним п'ятдесят–шістдесят дивізій, які в протилежному разі повинні були залишитися на Сході, було зменшено до восьми. Німці змогли зосередити на Заході 141 дивізію проти 144 союзницьких, з яких 104 були французькими, 10 — англійськими, а решта — бельгійськими та голландськими. У союзників було більше танків, у фашистів — літаків. Тому за кількісними показниками сили обох сторін були приблизно рівними. Де нацисти, без сумніву, мали перевагу, по-перше, у єдиному командуванні; по-друге, у мистецтві, з яким вони керували своїми десятима бронетанковими дивізіями (три з них були укомплектовані чеськими танками); по-третє, у тому, що вони завоювали перевагу в повітрі, у нових методах використання авіадесантних військ і, нарешті, у якості керівництва та високому моральному дусі армії на всіх рівнях (За книжкою А. Буллока «Гітлер і Сталін»).

2. Французи не хотіли війни. Акт про перемир'я підписав маршал А. Петен, якому було тоді вже вісімдесят п'ять років, але він був найшанованішим французьким військовиком, оскільки солдати вважали, що під його командуванням вони мають найбільше шансів залишитися живими. Маршал Петен був найпопулярнішим правителем від часів Наполеона. Він поєднував у собі антиромантизм, бажання відкинути історичні та глобальні зобов'язання, прагнення до спокійного й заможного життя, яке тоді оволоділо Францією. Перші дні існування уряду Петена, до складу якого входили військові та державні службовці, без політиків, викликали справжню ейфорію у Франції, як дії уряду Гітлера в 1933 р. в Німеччині (За книжкою П. Джонса «Сучасність: світ від двадцятих до дев'яностих років»).

- **1 вересня 1939 р.** — напад нацистської Німеччини на Польщу; початок Другої світової війни
- **3 вересня 1939 р.** — оголошення Великою Британією та Францією війни Німеччині
- **17 вересня 1939 р.** — вступ Червоної армії на терени Західної України та Західної Білорусії
- **22 червня 1940 р.** — капітуляція Франції

§ 2 / Воєнні дії в 1941–1942 рр.

- Подумайте, чому Німеччина напала на Радянський Союз, незважаючи на договір «Про дружбу і кордон».

1. План «Барбаросса».

Увечері 18 грудня 1940 р. А. Гітлер підписав директиву № 21 про воєнні дії проти СРСР — план «Барбаросса». Затвердження цього плану відбулося після того, як Й. Сталін відмовився приєднатися до Троїстого пакту в листопаді 1940 р.,

уважаючи, що потрапить у залежність від Німеччини та Японії, для яких міжнародні зобов'язання не мали особливо значення. Документ був підготовлений лише в дев'яти примірниках, з яких три отримали головнокомандувачі сухопутних військ, ВПС і ВМФ, а шість зберегались у сейфах командування вермахту. У директиві № 21 містилися лише загальний задум і загальні вказівки щодо ведення війни проти СРСР.

Німецькі війська, що готувалися до наступу, уходили до груп армій «Північ», «Центр» і «Південь», перед якими стояли особливі завдання. Група армій «Північ» (командувач генерал-фельдмаршал В. Леєб) наступала зі Східної Пруссії в напрямі на Даугавпілс, Псков, Ленінград із метою знищити радянські війська в Прибалтиці, захопити порти на Балтійському морі. Група армій «Центр» (командувач генерал-фельдмаршал Ф. Бок) повинна була завдати удар по флангах радянських військ у районі Білостока, з'єднатися в районі Мінська й продовжувати наступ на Москву. Група армій «Південь» (командувач генерал-фельдмаршал Г. Рундштедт) мала знищити сили Червоної армії в Західній Україні та на захід від Дніпра й наступати на Харків, Донбас і Крим.

А. Гітлер

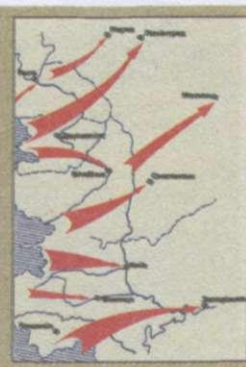

Схема плану «Барбаросса»

МО **В** ОЮ ДОКУМЕНТІВ

Із директиви № 21

Німецькі збройні сили повинні бути готові до того, щоб іще до закінчення війни проти Англії блискавичною військовою операцією перемогти радянську Росію (варіант плану «Барбаросса»).

Загальна мета

Війська російської армії, що перебувають у західній частині Росії, мають бути знищені в сміливих операціях із глибоким просуванням танкових частин. Треба перешкодити відступу боєдатних частин у глибоку російську територію.

Потім швидким переслідуванням має бути досягнута лінія, з якої авіація уже не зможе здійснювати напади на німецькі терени. Кінцева мета операції — відгородитися від азійської Росії по загальній лінії Архангельськ—Волга. Отже, за потреби, остання промислова область на Уралі, що залишається в Росії, може бути паралізована авіацією.

У ході цих операцій Балтійський флот росіян швидко втратить свої опорні пункти і через це стане небоєдатним...

2. Напад Німеччини на СРСР.

22 червня 1941 р. гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз. Її війська одночасно перетнули державний кордон СРСР — від Льодовитого океану до Чорного моря — і розпочали наступ у глибоку його територію. Союзниками Німеччини виступили Фінляндія, Угорщина, Румунія та Італія. Розпочалася *Велика Вітчизняна війна.*

З книжки «Війна в Росії» німецького генерал-майора Е. фон Бутлара

На літо 1940 р. в Гітлера визрів план воєнного нападу на Росію, який суперечив не лише попереднім поглядам фюрера, коли він уважав боротьбу на два фронти смертельно небезпечною для Німеччини й тому поспішив підписати пакт про ненапад із Радянським Союзом напередодні свого нападу на Польщу, а й поглядам більшості його помічників. Причини, які спонукали Гітлера змінити свої погляди, обумовлені різними чинниками політичного, економічного, ідеологічного і військового характеру. «Російський сфінкс» з його силами, які важко було визначити, з його планами, які важко розгадати, з його небезпечною ідеологією впливав на Гітлера гнітюче і заважав йому. Він сподівався розгромити СРСР протягом швидкоплинної військової кампанії та показати світу примарність міцності радянської держави та її світогляду.

• Які чинники, на вашу думку, сприяли зміні поглядів Гітлера стосовно війни із СРСР?

Гітлерівське командування зосередило проти СРСР більшу частину своїх сил, озброєння та військової техніки (до 5,5 млн солдатів і офіцерів Німеччини та країн-сателітів) — 190 дивізій розмістились уздовж усєї лінії фронту. Їх повинні були підтримувати чотири з п'яти флотів німецьких військово-повітряних сил.

Радянські війська, зосереджені в західних прикордонних округах, склалися зі 170 дивізій і налічували майже 2,7 млн бійців і командирів. Дивізії не були повністю вкомплектовані людьми, озброєнням і військовою технікою. Тому на основних напрямках наступу ворог забезпечив собі значну перевагу.

Уранці 22 червня гітлерівська авіація розпочала бомбардування радянських військових аеродромів і важливих стратегічних міст. Раптовість нападу дала ворогові можливість знищити в перший день війни 66 аеродромів і 1201 літак.

Перші удари нацистів прийняли радянські прикордонники. Незважаючи на чисельну перевагу ворожих сил, вони показали приклади героїзму та мужності. Навіки ввійшли в історію Великої Вітчизняної війни подвиги бійців прикордонної застави лейтенанта Лопатіна, 90-го Володимир-Волинського загону прикордонників, воїнів фортеці м. Бреста. На деяких напрямках радянські війська навіть перехопили стратегічну ініціативу та перейшли в наступ, зокрема вибили ворога з Перемишля й утримували це місто протягом 5 днів. Однак, незважаючи на героїчний опір Червоної армії, тільки протягом першого дня ворог просунувся на 30–50 км у глибоку радянської території.

3. Створення антигітлерівської коаліції.

Напад Німеччини на СРСР започаткував формування антигітлерівської коаліції — союзу держав із такими діаметрально протилежними інтересами, який ніколи не був би створений за інших обставин.

Однак в умовах війни проти нацистської Німеччини уряди Великої Британії, СРСР, а згодом і США мусили дбати про захист життя громадян, збереження незалежності своїх держав. Спільними зусиллями зробити це було легше. Тому в день нападу Німеччини на Радянський Союз прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчилль і президент США Ф. Рузвельт заявили про солідарність із СРСР.

18 Радянський уряд запропонував Великій Британії укласти угоду про спільні дії.

16 липня 1941 р. в Москві була підписана угода між урядами СРСР і Великої Британії про спільні дії у війні проти Німеччини. У ній зафіксовані взаємні зобов'язання про надання допомоги та підтримки у війні, а також про відмову від укладення сепаратного миру з противником.

2 серпня 1941 р. відбувся обмін нотами між СРСР і США щодо продовження на рік радянсько-американської торгової угоди та про економічне сприяння з боку США Радянському Союзу у війні проти нацистської Німеччини.

Постачання Радянському Союзу зброї, воєнної техніки та стратегічної сировини здійснювалося відповідно до закону про ленд-ліз, який був прийнятий конгресом США в березні 1941 р. Цей закон надавав право американському урядові постачати різноманітні товари та надавати послуги країнам-союзникам у період Другої світової війни в позику, оренду чи кредит. Поставки за ленд-лізом перевищили 50 % американського експорту в період війни.

Важливим етапом у розвитку радянсько-британсько-американських відносин стала конференція представників трьох держав у Москві 29 вересня — 1 жовтня 1941 р. На ній йшлося про конкретні форми співробітництва в період війни.

Зміцненню союзу народів у боротьбі проти агресорів сприяла *Декларація Об'єднаних Націй*, підписана в **січні 1942 р.** у Вашингтоні представниками чотирьох великих держав (СРСР, США, Великої Британії та Китаю) і 22 інших держав антигітлерівського фронту. Ця подія означала створення *антигітлерівської коаліції*.

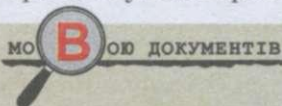
До Декларації Об'єднаних Націй приєдналося ще багато країн. У ній проголошувалося, що повна перемога над агресорами необхідна для захисту життя, свободи та незалежності народів. Важливими дипломатичними документами, що зміцнили антигітлерівську коаліцію, були радянсько-британський договір «Про союз у війні проти гітлерівської Німеччини та її спільників у Європі та про

Вінстон Черчілль

Франклін Рузвельт

З Декларації Об'єднаних Націй про боротьбу з агресорами

Уряди, що підписали цю Декларацію... заявляють:

1) Кожний уряд зобов'язується використати всі свої ресурси, воєнні чи економічні, проти тих членів Троїстого пакту і тих, що приєдналися до нього, з якими цей уряд перебуває в стані війни.

2) Кожний уряд зобов'язується співпрацювати з іншими урядами, які підписали цю Декларацію, і не укладати сепаратного перемир'я або миру з ворогами.

До наведеної вище Декларації можуть приєднатися інші нації, які надають або можуть надавати матеріальну допомогу й сприяти боротьбі за перемогу над гітлеризмом.

співробітництво після війни» від 26 травня 1942 р., а також радянсько-американська угода «Про принципи, застосовувані до взаємної допомоги у веденні війни проти агресії» від 11 червня 1943 р.

Загалом антигітлерівська коаліція зміцнювалася не тільки офіційними угодами, а й глибокою та взаємною симпатією народів країн, що боролися проти гітлеризму.

ПОГЛЯД ОЧЕВИДЦЯ ПОДІЙ

З книжки «Росія у війні 1941–1945» англійського журналіста О. Верта, який усі роки війни перебував у СРСР як кореспондент радіостанції Бі-Бі-Сі

Унаслідок історичних і географічних чинників саме Радянський Союз виніс найважчу ношу у війні проти нацистської Німеччини й саме завдяки цьому були врятовані мільйони життів англійців і американців. Під час війни і Америка, і Англія це чітко розуміли. 21 червня 1942 р. Ернест Бенін (високопосадовець уряду В. Черчілля. — *Авт.*) заявив: «Уся допомога, яку ми могли надати, невелика в порівнянні з титанічними зусиллями радянського народу. Наші онуки, сидючи за своїми підручниками історії, думатимуть про минуле, відчувуючи захоплення героїзмом і вдячність до великого російського народу».

• З якою метою, на ваш погляд, англійський високопосадовець зробив свою заяву в дуже складний для Радянського Союзу час?

4. Розвиток подій на радянсько-німецькому фронті.

Смоленська битва. У липні–вересні 1941 р. на радянсько-німецькому фронті розгорнулися бої величезного масштабу. 10 липня на західному напрямі німецька група армій «Центр» розпочала наступ на Смоленськ. Їй протистояли головні сили Західного фронту (командувач С. Тимошенко), які не встигли організувати міцну оборону й значно поступалися агресорові силами та засобами; потужні танкові угруповання фашистів форсували Дніпро й 16 липня захопили Смоленськ. Однак контрудари Червоної армії під Оршею, Вітебськом, Великими Луками та Смоленськом змусили нацистів уперше в ході Другої світової війни перейти до оборони — група армій «Центр» зупинила своє просування на підступах до Москви. Під час Смоленської битви з'єднанням, які найбільше відзначилися, уперше в Червоній армії було присвоєно назву «гвардійська».

Оборона Києва. 7 липня 1941 р. розпочалася героїчна оборона столиці України Києва, яка тривала 72 дні. Захищали місто частини Південно-Західного фронту під командуванням генерал-полковника М. Кирпоноса.

10 вересня танкові війська Г. Гудеріана захопили Чернігів, а 15 вересня німецькі танкові частини з'єдналися в районі м. Лохвиці на Полтавщині. За запізнілим наказом Ставки радянські війська намагалися вийти з оточення, але майже всі потрапили в полон. Під час бойових дій загинув командувач Південно-Західним фронтом М. Кирпонос і частина офіцерів його штабу. Незважаючи на героїчний опір захисників, фашистські війська захопили столицю України.

Оборона Одеси. Під Одесою, де одночасно з німецькими військами вели наступ 18 румунських дивізій, окупантів було зупинено. Це велике місто, важливий промисловий центр і порт, захищала окрема Приморська армія, підтримувана Чорноморським флотом. Оборона Одеси тривала з 5 серпня по 16 жовтня 1941 р.

Оборона Севастополя. У другій половині жовтня 1941 р. гітлерівці провалилися в Крим, але їхня спроба відразу захопити Севастополь успіху не мала. Оборона міста тривала 250 днів – із жовтня 1941 р. по 1 липня 1942 р., стримуючи від просування вперед значні сили противника. Оборonoю Севастополя командував генерал І. Петров.

Бої за Ленінград. Спроба нацистів одразу захопити місто зазнала краху. Ворог був зупинений у середині липня 1941 р. Лише наприкінці серпня – на початку вересня нацисти відновили наступ на місто. 8 вересня ворог захопив Шліссельбург, блокувавши Ленінград із суходолу. Розпочалася блокада міста, яка тривала 900 діб. Протягом 611 днів Ленінград постійно бомбардували та обстрілювали з важкої артилерії.

У жовтні 1941 р. нацисти спробували захопити Тихвін, що значно ускладнило ситуацію навколо Ленінграда і в самому місті. Розпочався голод. У грудні 1941 р. радянські війська вибили ворога з Тихвіна, що забезпечило зв'язок між Ленінградом і Великою землею через Ладозьке озеро. Цією «дорогою життя» з міста було евакуйовано й урятовано від голодної смерті 550 осіб.

Руїни фронтової Одеси.
1941 р.

На вулицях блокадного Ленінграда.
1941 р.

**З директиви німецьким військам
від 29 вересня 1941 р.**

Фюрер вирішив стерти із землі Ленінград. Мета полягає в тому, щоб підійти до міста й зруйнувати його щент. Прохання про капітуляцію будуть відхилені... ми не зацікавлені в збереженні навіть частини населення цього великого міста.

• Яка доля чекала на жителів Ленінграда, якби місто було здане фашистам? І як воно вийшло насправді?

Підсумки початкового етапу. За перші п'ять місяців війни Німеччина та її союзники окупували Прибалтику, Білорусію, Молдову, майже всю Україну, зокрема частину Донбасу та Криму, а також західні області Росії. Територія, захоплена ворогом, становила понад 55 млн км². До війни на ній проживало 74,5 млн населення. До кінця літа 1941 р. в полон, за даними начальника генерального штабу вермахту Ф. Гальдера, потрапили майже 4 млн солдатів і офіцерів Червоної армії. Навіть штаб Південно-Західного фронту був знищений ворогом.

У люті морози люди в Ленінграді стояли в чергах по 10 годин за хлібом — сирим і мокрим. Електрика давно відключена, не ходять трамваї. Квартури, аптеки, установи — усе в темряві. Люди заходять до магазину — і в повній темряві намагаються руками останнього в черзі або йдуть на голос. Продавці працюють при мерехтливому вогнику «коптілки». Користуючись темрявою, злодії грабують ледь живих від голоду людей. У місті немає сірників, давно не працюють водопровід і туалети. Бомбардування відбуваються щоденно й майже не припиняються. Люди тисячами помирають від голоду... Сіли на землю, замерзли й померли, а міліція мерщій поцупила їхні продукти картки... І ніякі муки живих людей, ніщо ніколи не могло змусити владу здати місто.

• *Читаючи цей монолог відчаю, хочеться запитати: хто повинен відповідати за такі страшенні страждання людей?*

• *Чи можна виправдати героїзмом і патріотизмом загибель майже 900 тис. мирних жителів?*

Головною причиною величезних втрат, яких зазнав Радянський Союз за перший рік війни, були грубі помилки та прорахунки політичного й військового командування, особливо Й. Сталіна. Однак, незважаючи на тимчасові поразки СРСР, гітлерівський задум блицкригу¹ провалився.

Прикордонні бої, оборона міст Києва, Одеси, Севастополя, битви за Ленінград і Смоленськ зірвали плани, розроблені німецькими генералами. На жодному з трьох головних стратегічних напрямів гітлерівська армада не зуміла досягти поставлених цілей.

Московська битва. Наступ ворожих військ на Москву розпочався **30 вересня 1941 р.** операцією «Тайфун». Танковими ударами ворог прорвав оборону радянських військ і оточив частини Червоної армії в районі Вязьми, захопив Орел. 5 жовтня Державний комітет оборони ухвалив рішення про захист Москви. 19 жовтня в столиці СРСР був запроваджений стан облоги. Командувачем оборони Москви призначено Г. Жукова.

15 листопада 1941 р. розпочався новий наступ нацистів на Москву. Після кровопролитних боїв вони наблизилися до міста на відстань 25–30 км. Німецькі офі-

Контрнаступ радянських військ.
5–6 грудня 1941 р.

¹ *Блицкриг* — блискавична війна, розрахована на капітуляцію противника в найкоротший строк.

цери, дивлячись у біноклі, бачили Кремль і готували святкові однострої на парад на Красній площі. Однак 5–6 грудня 1941 р. радянські війська перейшли в контрнаступ, унаслідок якого було визволено міста Калінін, Калугу, Клин. 8 грудня Гітлер видав директиву про перехід до оборони, московське радіо повідомило про поразку ворога. Контрнаступ радянських військ тривав до квітня 1942 р. Загалом німецькі частини було відкинуто на 100–250 км від Москви; повністю визволено Московську, Тульську області, частково — Калінінську, Смоленську, Орловську, Курську. Перемога Червоної армії під Москвою мала велике стратегічне значення.

Зі спогадів німецького генерал-полковника Г. Гудеріана про причини поразки Німеччини у війні з Радянським Союзом

Російський солдат завжди вирізнявся особливою стійкістю, твердим характером і невибагливістю. У Другій світовій війні стало очевидно, що й радянське військове командування має значні здібності в галузі стратегії... Російським генералам і солдатам притаманні слухняність і дисципліна. Вони не втрачали витримки навіть у найскладніших обставинах 1941 року.

• Які події змусили Г. Гудеріана зробити висновок про витримку радянських військ у найскладніших обставинах?

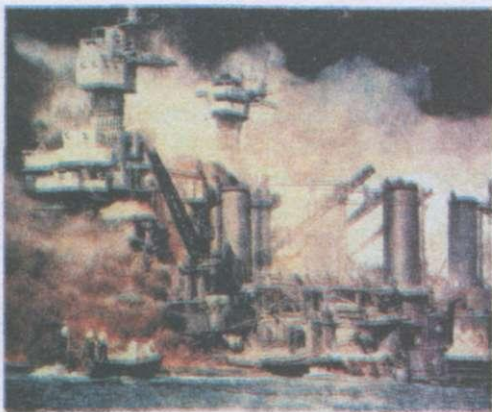
5. Війна на Тихому океані та в Північній Африці.

Після нападу Німеччини на СРСР лише дві великі держави — США та Японія — не були втягнуті у воєнні дії, хоча остання вже активно готувалася до війни. Японське керівництво отримало від Німеччини та Італії санкцію на перетворення всієї Євразії на схід від 70° довготи на «зону процвітання Японії».

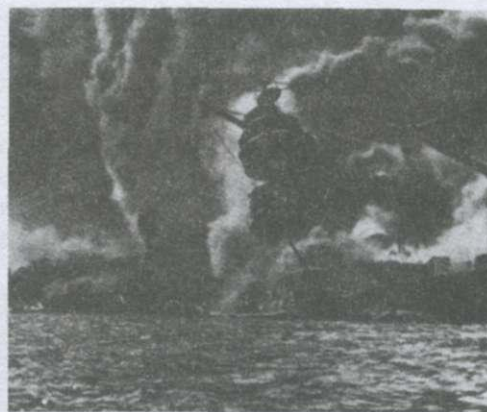
Задум японського командування полягав у тому, щоб раптовим ударом розгромити Тихоокеанський флот США, здобути панування на морі та в повітрі, а після цього висадити десанти на Філіппінах, у Бірмі, Малайзії, Індонезії. 7 грудня 1941 р. Японія підступно атакувала 350 літаками американську військово-морську базу Перл-Харбор (о. Охау). Того дня американці втратили 19 військових кораблів, 272 літаки і понад 3 тис. вояків. **8 грудня 1941 р.** США та Велика Британія оголосили війну Японії. 11 грудня Німеччина й Італія заявили про свій намір воювати зі Сполученими Штатами. Отже, наприкінці 1941 р. всі великі держави були втягнуті в Другу світову війну.

Японські війська здійснили широкомасштабний наступ у Південно-Східній Азії. До травня 1942 р. вони загарбали величезну територію площею 3,8 млн км² з населенням 150 млн чоловік. Однак невдовзі ситуація змінилася. США та Велика Британія терміново передислокували свої сили з Атлантики до Тихого океану. Крім того, вони мали значно більший економічний потенціал, аніж Японія. Хижацька експлуатація завойованих територій японцями викликала спротив місцевого населення. Війна в Азії та на Тихому океані набула тривалого характеру.

Воєнні дії розгорталися не лише в Європі та на Далекому Сході, а й на півночі Африки. У 1940–1941 рр. італійські фашисти мали намір створити імперію в Африці та перетворити Середземне море на «внутрішнє море» Італії. У серпні 1940 р. вони захопили Британське Сомалі, частину території Кенії та Судану, у середині вересня вдерлися з Лівії до Єгипту, намагаючись підійти до Суєца. Однак невдовзі їх зупинили, а в грудні 1940 р. розбили англійські війська.

Бомбардування японцями
військово-морської бази США.
Перл-Харбор. 7 грудня 1941 р.

Загибель американського лінкора
«Аризона».
Перл-Харбор. 7 грудня 1941 р.

На початку 1941 р. до Північної Африки на допомогу італійським військам прибув німецький танковий корпус на чолі з генералом Е. Роммелем. Розгорілися запеклі бої. Унаслідок операції «Крусейдер» британські війська визволили від агресорів майже всю Кіренаїку, але невдовзі втратили її. Ініціативою заволоділи держави Троїстого пакту.

Лише в **жовтні–листопаді 1942 р.** відбувся докорінний перелом на користь союзників: англійці здобули перемогу під Ель-Аламейном (Єгипет), англо-американські війська висадилися в Алжирі та Марокко, а потім розпочали наступ на Туніс. 12 травня 1943 р. після тривалих боїв німецько-італійські війська капітулювали. Уся Північна Африка потрапила під контроль Великої Британії та США.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Які цілі ставив А. Гітлер у плані «Барбаросса»?
2. Визначте співвідношення сил СРСР та Німеччини на початку воєнних дій.
3. Яка подія сталася 16 липня 1941 р. в Москві та яке її значення?
4. Назвіть основні битви на радянсько-німецькому фронті протягом 1941–1942 рр.
5. За яких умов були втягнуті у війну Сполучені Штати Америки?
6. Які події стались у жовтні–листопаді 1942 р. в Північній Африці?

ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ

1. Складіть таблицю «Оборонні операції на території СРСР в 1941 р.», зазначивши місця проведення, дати та результати боїв.
2. Відтворіть хронологічну послідовність створення антигітлерівської коаліції.

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Серед радянських дослідників існує думка, що контрнаступ під Москвою вдалося організувати завдяки радянському розвіднику Р. Зорге, який повідомив, що Японія не буде нападати на СРСР. Під Москву були перекинуті «свіжі» сили, які ще не брали участі в боях. Німецькі військові історики пишуть про стратегічні прорахунки А. Гітлера, який запізно розпочав наступ на Москву, а радянським військам допоміг «генерал Мороз». Існують також інші версії подій щодо Московської битви 1941 р. А як вважаєте ви?
2. Чому В. Черчилль, попри своє негативне ставлення до комуністичних ідей, одразу після нападу Німеччини на СРСР оголосив про всіляку підтримку останнього та навіть про союз із ним?
3. Чому, на вашу думку, Японія напала саме на США, а не на СРСР?

РОБОТА З ДЖЕРЕЛАМИ

З книжки О. Верта «Росія у війні 1941–1945»

Пояснення причин поразки 1941 р. численні, і торкаються вони широкого кола питань. Поміж головних причин одні вважають історичний характер (наприклад, чистки в 1937 р. в Червоній армії), другі — психологічний (постійна пропаганда тези про непереможність Червоної армії), треті — професійний (відсутність у радянських військ досвіду ведення сучасної війни і в багатьох випадках низький рівень бойової підготовки) і, нарешті, — економічний (незважаючи на отриманий завдяки радянсько-німецькому пакту перепочинок, радянська військова промисловість не зуміла перетворити Червону армію на добре оснащену сучасну).

• Які причини поразок, на вашу думку, не названі О. Вертом?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ДАТУ

- **22 червня 1941 р.** — напад Німеччини та її сателітів на СРСР
- **8 грудня 1941 р.** — вступ у війну США
- **Січень 1942 р.** — створення антигітлерівської коаліції

§ 3 / Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору. Воєнні дії в 1943 р.

• Подумайте, яку мету мали А. Гітлер і його оточення, розпочинаючи загарбання європейських країн.

1. Нацистський «новий порядок» у Європі.

Німеччина та її союзники встановили на загарбаних ними територіях «новий порядок» — режим нещадного терору та насильства. Сенс «нового порядку» зводився до ліквідації незалежності й суверенітету, усіх демократичних і соціальних здобутків поневолених країн, нещадної економічної експлуатації та свавілля окупантів.

Нацистська окупаційна політика була детально розроблена паралельно з планами ведення війни. Зокрема, існував *план «Ост»*, затверджений **25 травня 1940 р.** Ним передбачалися колонізація Радянського Союзу та країн Східної Європи, знищення мільйонів людей, перетворення жителів цих країн на рабів. 25

Згодом виникла ідея вислати із Східної Європи 46–51 млн осіб, а найкращі землі заселити німецькими колоністами. Установлення «нового порядку» на окупованих землях супроводжувалося проведенням адміністративних реформ.

Польща була перетворена на німецьке генерал-губернаторство, Чехія та Югославія розділені, судетські землі приєднані до Третього рейху, Богемія та Моравія перетворені на «протекторат», Словаччина проголошена «незалежною державою», Греція поділена на три зони окупації – німецьку, італійську та болгарську. У Данії, Норвегії, Бельгії, Нідерландах окупанти поставили до влади маріонеткові уряди. Люксембург був долучений до складу Німеччини.

В особливому становищі перебувала Франція. Окупанти зберегли у «вільній» зоні її уряд, який провадив політику співробітництва з ними. Окупована частина була підпорядкована німецькій адміністрації.

Після нападу на СРСР частину окупованої радянської території (зокрема й тиллові райони груп армій) гітлерівське керівництво передало під управління військового командування, а іншу підпорядкувало міністерству окупованих східних територій на чолі з А. Розенбергом і поділило на два рейхскомісаріати – «Остланд» (Прибалтика та більша частина Білорусії) й «Україна». Західноукраїнські землі були приєднані до Польського генерал-губернаторства. Буковина й частина Південно-Східної України (Чернівецька, Одеська, Ізмаїльська, частина районів Вінницької, Миколаївської та Херсонської областей) об'єднані в дистрикт¹ «Трансністрія» та передані Румунії.

Економіки всіх поневолених країн працювали на загарбників. Мільйони жителів Європи примусово вивезли до Німеччини. Лише із СРСР до рейху було забрано майже 5 млн юнаків і дівчат. Промисловість працювала на замовлення окупантів. Сільське господарство постачало їх продовольством, робоча сила використовувалася на будівництві військових об'єктів.

З книжки «Україна і Німеччина в Другій світовій війні» французького історика В. Косика

Автор пише про умови утримання українських робітників у трудових таборах Німеччини. Він повідомляє факти з донесення військового керівника, який їх інспектував. Харчування робітників зі Сходу, сказано в документі, складалося переважно з півлітра юшки та 300 г хліба на день, а також 50–75 г маргарину та 25 г м'яса на тиждень. Така їжа призводила до виснаження, що сприяло виникненню багатьох захворювань. Під час роботи невільників часто били. Жінок били по обличчю дошками із цвяхами. Вагітних били ногами в живіт. Чоловіків і жінок часто замикали в льодові карцери, де вони знаходилися роздягнені та голодні. У деяких таборах знемагали без батьків діти віком від 4 до 15 років.

• Чому, на вашу думку, німецьке командування так жорстоко поводитися з робітниками зі Сходу?

Для утримання населення в покорі широко застосовувалася система заручництва та масових екзекуцій. Символом цієї політики стало повне знищення жителів сіл Орадур у Франції, Лідиче – у Чехословаччині, Хатинь – у Білорусії. За роки окупації в республіках Прибалтики, у Білорусії, Україні, Російській Федерації гітлерівці знищили понад 10 млн чоловіків, жінок, дітей. Нацистський режим демонстрував усьому світові свою антилюдяну сутність.

¹ Дистрикт – адміністративна, судова, виборча дільниця (район) в окремих державах.

2. Голокост.

Слово «голокост» означає «катастрофа» або знищення єврейського народу в роки Другої світової війни.

«Новий порядок» передбачав здійснення особливої расової політики, жертвами якої стали євреї, цигани, а потім і слов'янське населення Східної Європи. У 1942 р. керівництво Німеччини прийняло рішення про фізичне знищення всіх євреїв у Європі. Запрацювали «фабрики смерті» — концентраційні табори, найбільшими з яких були Освенцім (із травня 1940 р. по січень 1945 р. в ньому було знищено понад 4 млн осіб), Майданек (загинуло 1,5 млн в'язнів), Треблінка на території Польщі; Дахау, Бухенвальд, Заксенгаузен і Равенсбрюк у Німеччині; Маутгаузен в Австрії. Там утримувалися військовополонені, цивільне населення, учасники руху Опору. Загалом до концтаборів потрапили 18 млн осіб, з яких 12 млн були знищені, з них 6 млн становили євреї. Тільки в Бабиному Яру в Києві окупанти знищили 195 тис. осіб, 150 тис. з яких були євреями. Криваві погроми здійснювали спеціально створені зондеркоманди. Усього на окупованій території колишнього Радянського Союзу, за даними доктора Арада, колишнього директора Інституту пам'яті жертв нацизму й героїв Опору (Ізраїль), перед війною проживало 2,75–2,9 млн євреїв. Після закінчення війни залишилося лише кілька десятків тисяч. Тільки в Україні загинуло 1,4 млн євреїв. На сьогодні відомо 248 місць їхнього масового знищення: Янівський табір у Львові, Жандармська балка в Дніпропетровську, Дробицький Яр у Харкові та ін. Серед загиблих були видатні вчені, духовні особи, відомі лікарі, юристи, діячі мистецтва, які збагатили науку та культуру не тільки свого народу, а й усього світу.

Запровадження «нового порядку» в Україні. Сумська обл.

Із свідчень Янкеля Верника, колишнього в'язня концтабору Треблінка, побудованого спеціально для знищення євреїв

До камер розміром 25 квадратних метрів заганяли від 450 до 500 осіб. Було страшенно тісно. Один тіснив іншого. Заносили дітей, думаючи, що цим їх урятують. На шляху до смерті в'язнів били, штовхали прикладами, а також залізними палицями. На них спускали собак, які кидалися на жертви, кусаючи їх. Кожен із криком, рятуючись від ударів і собак, сам поспішав в обійми смерті — біг до газової камери. Ті, що були сильнішими, переносили слабших. Шум тривав недовго. Двері з гуркотом зачинялися, камера ставала могилою. Включали мотор і з'єднували з вихлопними трубами. 15 хвилин — і всі були мертві. Навіть не лежали, бо це було неможливо. Стояли, падаючи один на одного. Уже не кричали. Матері й діти в смертних обіймах...

3. Рух Опору, його політична спрямованість і форми боротьби.

Після запровадження «нового порядку» поневолені народи в Європі та Азії боролися проти ворога. У багатьох країнах створювалися партизанські загони, виникав рух Опору, що об'єднував різні верстви населення: робітників і селян, дрібну й середню буржуазію, інтелігенцію та діячів церкви, людей різних політичних поглядів і переконань. Рух Опору мав інтернаціональний характер. Особливо це проявлялося в діяльності підпільних організацій концтаборів, членами яких були люди різних національностей. Активну участь у роботі підпілля брали військовополонені бійці та командири Червоної армії, які воювали в партизанських загонах Франції, Італії, Польщі та в інших країнах Європи.

Шарль де Голль

Йосип Броз Тито

У Франції проти окупантів активно боролася «Вільна Франція» — організація, яку створив генерал **Шарль де Голль** одразу після окупації країни фашистами, а також партизанські загони й підпільні групи, очолювані комуністами та соціалістами. 18 червня 1940 р. Ш. де Голль виступив зі зверненням на хвилях радіостанції Бі-Бі-Сі в Лондоні, закликаючи французьких солдатів і офіцерів не складати зброю, уступати до лав організації «Вільна Франція». «Хоч би що сталося, полум'я французького Опору не повинне згаснути і не згасне», — запевняв він.

У листопаді 1942 р. французька комуністична партія уклала з Ш. де Голлем угоду про спільні дії. У травні наступного року була створена Національна рада Опору, що об'єднала всі сили, які боролися проти окупантів. А в червні 1943 р. утворений Французький комітет національного визволення (ФКНВ) проголосив себе урядом. Згодом його очолив Ш. де Голль.

Антифашистський рух Опору набув значного розмаху в таких країнах, як Югославія, де в листопаді 1942 р. була створена Народно-визвольна армія під командуванням **Йосипа Броз Тито**, а також в Італії, Польщі, Чехословаччині.

У Північній та Середній Італії, окупованих нацистськими військами, керівництво рухом Опору здійснювали комітети національного визволення, що склалися переважно з представників демократичних партій. Деякі гірські райони Італії були очищені від окупантів і перетворені на своєрідні партизанські республіки, де повновладними господарями стали партизанські бригади імені Дж. Гарібальді.

У Польщі рух Опору також набув великого розмаху. Тут не існувало ані політичної, ані економічної течій колабораціонізму. Терор, геноцид, надзвичайно жорстокий окупаційний режим не створювали умов для співпраці. Гітлерівська расистська доктрина мала на меті знищення польської державності та польської нації. Нацисти встигли знищити 22 % населення (6 млн). Значним авторитетом у Польщі користувалися загони Армії Крайової, керовані з Лондона емігрантським урядом, і загони Гвардії Людової, створені Польською робітничою партією (комуністична партія). Обидва військові формування вели боротьбу проти окупантів, хоча між ними існували серйозні роз-

біжності щодо тактики та стратегії у визвольному русі, майбутнього устрою Польщі, що іноді призводило до гострих суперечок.

Народи Чехословаччини чинили дедалі сильніший опір окупантам. Поширилися саботаж на військових заводах, диверсії на залізницях, електростанціях. У країні зростало єднання всіх патріотичних сил незалежно від партійної та релігійної спрямованості.

У СРСР був створений 1-й окремий чехословацький батальйон під командуванням **Людвіга Свободи**, який 8 березня 1943 р. прийняв бойове хрещення в боях за с. Соколове (на південь від Харкова). Після цього батальйон став бригадою, що ввійшла до складу 38-ї армії генерала К. Москаленка.

Людвіг Свобода

Своєрідно розвивався рух Опору в Греції. Народно-визвольна армія вела бойові операції на всій території країни, створювала райони, де отримували владу народно-демократичні ради та комітети. Загони Народно-визвольної армії звільнили основну частину Греції.

На території України, Білорусії, у західних районах Росії, окупованих ворогом, також поширювався партизанський рух. Там діяли цілі з'єднання під керівництвом *Центрального штабу партизанського руху*, створеного в **травні 1942 р.** Вони застосовували різноманітні методи боротьби — від окремих диверсій до масової рейкової війни. Це відволікало від бойових дій на фронті значні сили гітлерівців.

Партизанська війна в тилу ворога значною мірою сприяла крахові окупаційного режиму на території СРСР. Крім створених Москвою, на окупованих територіях діяли антифашистські національні формування в Латвії, Литві, Естонії, Білорусії, Росії. В Україні впродовж десяти років проти нацизму та більшовизму боролася Українська повстанська армія (УПА).

Патріотичний і антинацистський рух Опору відіграв визначну роль у здобутті перемоги над «коричневою чумою». Його учасники застосовували різноманітні форми та засоби боротьби проти ворога за свободу й незалежність своїх країн. Багатьом із них судилося покласти життя на спільний вівтар перемоги.

4. Зміна статусу жінки в умовах війни.

Участь жінок у війні за останнє сторіччя, причому не тільки як медичного персоналу, а й зі зброєю в руках, стала реальністю. Вони були готові до подвигу, але не були готові до того, що їм довелося пережити на війні. Цивільній людині важко налаштуватися на «військовий лад», а жінці — особливо. Армійська дисципліна, військова форма, чоловіче оточення, великі фізичні навантаження — усе це було нелегким випробуванням.

Майже 800 тис. жінок воювали з нацистами під час Великої Вітчизняної війни. Вони служили в різних військових структурах: більшість у госпіталях (61 % середнього медперсоналу становили жінки), у підрозділах зв'язку (80 %), у дорожніх військах — майже половина складу. Під час війни прославився жіночий авіаційний полк («Нічні відьми»). Жінки були снайперами, розвідницями, зенітницями.

ПОГЛЯД
УЧАСНИКА
ПОДІЙ

Зі спогадів снайпера Ю. Жукової

У Східній Пруссії за день доводилося відбивати по 6–8 атак фашистів. В окопи пішли всі: лікарі, медсестри, поранені, контужені. Харчуватися не було чим, уночі під обстрілом на полі іноді вдавалося назбирати відро мерзлої картоплі. Не вистачало боеприпасів. Радянські війська прорвали оточення, коли в нас залишилося по 2 патрони — один для німця, другий для себе.

• Які почуття викликають у вас спогади Ю. Жукової?

Старшина **Ніна Петрова** — повний кавалер ордена Слави (за роки Великої Вітчизняної війни тільки чотири жінки були удостоєні цієї відзнаки). Коли розпочалася війна, вона добровільно вступила до лав 4-ї дивізії народного ополчення Ленінграда, потім проходила службу в медсанбаті. З листопада 1941 р., перебуваючи в діючій армії, знищувала влучним вогнем гітлерівців, багаторазово перемагала у двобоях із ворожими снайперами. День у день виходила на бойову позицію, хоробро захищала рідне місто, за що була нагороджена медалями «За бойові заслуги» та «За оборону Ленінграда», а також орденом Великої Вітчизняної війни 2-го ступеня.

На окупованій території жінки вступали в партизанські загони та підпільні групи. Ім'я молодої партизанки **Зої Космодем'янської**, яку закатували гітлерівці, стало відоме всій країні.

Крім безпосередньої участі в бойових діях, жінки взяли на себе весь тягар праці в тилу: на заводах і фабриках, на будівництві й транспорті, на полях і фермах. Вони виконували всю важку роботу, якою раніше займалися чоловіки. Крім того, жінки годували та виховували дітей, облаштовували житло. Під час війни вони виконували і жіночу, і чоловічу роботу, залишаючись мало захищеною та вразливою частиною суспільства. Лише через багато років жінки досягли рівноправності в політичній, економічній та соціальній сферах.

Льотчиці 46-го гвардійського жіночого нічного бомбардувального полку, які брали участь у боях за звільнення Криму та Білорусії

Молодший лейтенант снайпер Л. Павличенко (у центрі), на особистому рахунку якої 309 гітлерівців, у тому числі 78 снайперів

5. Сталінградська битва, її наслідки та значення.

Навесні 1942 р. німецьке командування розпочало наступ на півдні. Гітлеру була потрібна нафта. **23 серпня 1942 р.** німецькі війська, прорвавши радянську оборону, вийшли до р. Волги. З 12 вересня бої вже велись у Сталінграді.

погляд
дослідника

З книжки «Піднесення та падіння Третього рейху» американського журналіста У. Ширера

«Якщо я не отримаю нафту Майкопа та Грозного, — говорив Гітлер командувачу 6-ї армії генералу Паулюсу перед початком літнього наступу, — тоді я буду змушений закінчити цю війну». Сталін міг сказати те ж саме. І йому була потрібна кавказька нафта для продовження війни. Саме тому Сталінград мав тоді винятково важливе значення. Після його захоплення фашисти заблокували б останній маршрут постачання нафти через Каспійське море і Волгу до Центральної Росії й тим самим змогли б поставити росіян на коліна.

• Чому контроль над нафтовими родовищами був таким важливим для продовження війни?

Сталінград обороняли частини 62-ї (командувач генерал В. Чуйков) і 64-ї (командувач генерал М. Шумилов) армій. *Оборонний період у Сталінградській битві тривав з 17 липня до 18 листопада 1942 р.* Ворог не зміг захопити місто. Головна причина цього — героїзм і патріотизм радянських воїнів.

Коли велися бої за Сталінград, генштаб розпочав підготовку наступальної операції. Для її здійснення залучалися сили трьох фронтів: Південно-Західного (командувач генерал М. Ватутін), Донського (командувач генерал К. Рокоссовський), Сталінградського (командувач генерал А. Єременко). *Наступальна операція* радянських військ під Сталінградом тривала з **19 листопада 1942 р. по 2 лютого 1943 р.** Війська Червоної армії оточили 330-тисячне угруповання ворога на чолі з генерал-фельдмаршалом Ф. фон Паулюсом. Гітлерівцям був поставлений ультиматум про здачу в полон, який вони відхилили. Спроба німецького командування організувати деблокацію військ не мала успіху. 10 січня 1943 р. радянськими військами розпочалася операція зі знищення великого угруповання ворога. Оточені частини було роз'єднано на північну й

Німецькі солдати ведуть бій на підступах до Сталінграда. 1942 р.

Гітлерівські окупанти здаються в полон під Сталінградом. Лютий 1943 р.

південну групу і до 2 лютого повністю ліквідовано. Генерал-фельдмаршал Паулюс здався в полон із частиною свого штабу. Велика битва на Волзі завершилася перемогою радянських військ, у лавах яких громили ворога представники всіх національностей СРСР. Нацисти в цій битві втратили 1,5 млн вояків. У Німеччині був оголошений триденний траур.

**ПОГЛЯД
ДОСЛІДНИКА**

З книжки «Друга світова війна» англійського військового історика Б. Лідден Гартна

За три тижні радянського наступу в полон під Сталінградом потрапили 92 тис. німецьких солдатів і офіцерів, а загальні втрати німецьких військ були втричі більшими. Серед тих, хто потрапив у полон, 24 генерали. Німецькі генерали на Східному фронті мали при собі ампули з отрутою на випадок, якщо їх захоплять у полон, проте небагато їх скористалося цим засобом. Однак Сталінградська битва вплинула на німецьких вояків, ніби смертоносна отрута. Сталінград дискредитував стратегію німецького командування. У моральному значенні катастрофа, якої зазнала німецька армія під Сталінградом, мала такий ефект, від дії якого армія вже не змогла оговтатися.

- *Як оцінює англійський історик перемогу радянських військ під Сталінградом?*
- *Чому, на вашу думку, німецьким генералам на Східному фронті давали ампули з отрутою?*

Наступ під Сталінградом перейшов у загальний стратегічний наступ радянських військ, який тривав до кінця березня 1943 р. Противник був відкинутий на 600–700 км, що змусило німецьке командування перевести на радянсько-німецький фронт частини із заходу. Хоча в напруженій боротьбі радянським військам довелося знову залишити Харків і Белгород, повернути втрачену стратегічну ініціативу німцям уже не вдалося.

Отже, Сталінградська битва започаткувала докорінний злам у ході Другої світової війни.

6. Розгром німецьких військ на Орловсько-Курській дузі.

Після поразки в Сталінградській битві та під час успішних зимових воєнних дій Червоної армії гітлерівське командування, плануючи кампанію 1943 р., вирішило провести великий наступ на радянсько-німецькому фронті з метою повернення

32 Атака радянських військ на Орловсько-Курській дузі. Липень 1943 р.

Наступ радянських військ на Харків. Серпень 1943 р.

втраченої стратегічної ініціативи. Для цього противник обрав Курський виступ (дугу), що утворився внаслідок зимово-весняного наступу радянських військ. Тут фашисти зосередили майже 50 дивізій, до 10 тис. гармат і мінометів, майже 2,7 тис. танків, понад 2 тис. літаків. Крім того, до флангів ударних угруповань прилягало майже 20 дивізій. Операція мала кодову назву «Цитадель». Під час її підготування радянське командування, проаналізувавши всі дані розвідки, визначило, що наступ гітлерівців розпочнеться вранці 5 липня. Війська були приведені в повну бойову готовність.

Форсування Дніпра.
Жовтень 1943 р.

Наступ головних сил на Орловському напрямі розпочався **5 липня 1943 р.** о 5 год 30 хв. Гітлерівському командуванню не пощастило скористатися фактором раптовості. На ділянці Воронежського фронту німецькі війська підійшли до невеликого с. Прохоровки, де й відбулася найбільша танкова битва Другої світової війни: водночас у зустрічному бою з обох сторін брали участь майже 1200 танків, самохідних і штурмових гармат. З 12 липня характер битви змінився. Тепер уже наступали радянські війська, а німецькі частини переходили до оборони. 5 серпня 1943 р. були визволені міста Орел і Белгород, а **23 серпня** — Харків. Курська битва ознаменувала завершення докорінного зламу в ході Другої світової війни. Гітлерівське командування зазнало поразки у своїй спробі повернути втрачену стратегічну ініціативу, німецькі війська змушені були перейти до оборони.

У серпні 1943 р. контрнаступ радянських військ перетворився на загальний наступ від м. Великих Луків до берегів Чорного моря: наступали вісім фронтів радянських військ на фронтів лінії протяжністю 2 тис. км. Ворог змушений був відступити за могутній водний рубіж — Дніпро. Тут німецьке командування вибудувало «Східний вал», який Гітлер наказав утримувати до останнього бійця. Унаслідок героїчного форсування Дніпра радянські війська визволили: 14 жовтня Запоріжжя, 25 жовтня Дніпропетровськ, а 6 листопада — столицю України — Київ.

Червона армія стрімко просувалася до західних кордонів Радянського Союзу.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Що означав «новий порядок» у Європі?
2. У чому полягав план «Ост»?
3. Які адміністративні зміни запровадили нацисти в європейських країнах?
4. Що таке *голокост*? Яку політику щодо євреїв проводили нацистські лідери?
5. Яка організація очолила рух Опору у Франції?
6. Які форми боротьби проти окупантів використовувалися на території СРСР?
7. Як здійснювалася наступальна операція Червоної армії під Сталінградом?
8. Де відбулася найбільша танкова битва Другої світової війни?
9. Назвіть підсумки та значення Курської битви.
10. Поясніть, що спричинило докорінний злам у ході Другої світової війни.

Вихід радянських військ до р. Дніпро (липень–вересень 1943 р.)

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

1. Визначте на мапі напрями головних ударів радянських військ у липні–вересні 1943 р.
2. Заповніть таблицю:

Рух Опору в країнах Європи в роки Другої світової війни

Країна	Форма боротьби	Керівні органи руху Опору

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Чим пояснюється участь у русі Опору різних прошарків населення незалежно від їхніх політичних і релігійних переконань?
2. Обговоріть питання про зміну статусу жінки під час війни. Що ви вважаєте в цьому позитивним, а що — негативним?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

Із виступів А. Гітлера

17 жовтня 1941 р.

Ми не будемо селитися в російських містах, ми дозволимо їм розвалитися без нашого втручання. І головне — ніяких докорів сумління з цього приводу. Перед цими людьми в нас не існує ніяких зобов'язань. Ми обмежимося встановленням радіопередавача, що знаходитиметься під нашим постійним контролем. Крім того, ми дозволимо їм знати рівно стільки, скільки необхідно, щоби розуміти наші дорожні знаки і запобігти ризику бути розчавленими нашими автомобілями.

Для них слово «свобода» — це тільки право вимитися в бані у святковий день... Що ми повинні робити, то це заселити цю країну німцями, онімечити її та дивитися на корінне населення як на червоношкірих. У цьому питанні я буду холоднокровним і піду прямо вперед.

27 жовтня 1941 р.

Ніхто й ніколи не відніме у нас схід. Незабаром ми завалимо пшеницею всю Європу, так само і вугіллям, сталлю, лісом... Користуватися перевагами континентальної гегемонії — ось моя мета... Господар Європи — має панівне становище у світі. Населення рейху — 130 млн осіб, 90 млн житимуть в Україні.

- Які права й можливості надавали фашисти населенню окупованих територій?
- Висловіть своє ставлення до планів А. Гітлера щодо запровадження «нового порядку» на окупованих землях.

- **25 травня 1940 р.** — прийняття плану «Ост»
- **30 травня 1942 р.** — створення в СРСР Центрального штаб партизанського руху
- **17 липня 1942 р.** — **2 лютого 1943 р.** — Сталінградська битва
- **5 липня — 23 серпня 1943 р.** — битва на Орловсько-Курській дузі

§ 4 / Воєнні дії в 1944–1945 рр.

- *Пригадайте, якими були плани А. Гітлера щодо жителів України, Росії, Білорусії на початковому етапі війни.*

1. Наступальні операції Червоної армії.

Перед початком 1944 р. Ставка верховного головнокомандування поставила завдання радянській армії: повністю звільнити від німецьких окупантів територію СРСР та вийти до державного кордону.

Завершення зняття блокади Ленінграда розпочалося **14 січня 1944 р.** наступом радянських військ під командуванням генералів Л. Говорова та К. Мерецькова. Протягом тижня опір ворога був зламаний. За невеликий проміжок часу радянські війська визволили від окупантів Гатчину, Пушкіно, Царське Село, Новгород та інші міста, відкинувши ворога на 220–280 км. **27 січня 1944 р.** переможно завершилася *битва за Ленінград*, яка тривала 900 днів.

Визволення Правобережної України розпочалось одночасно з ліквідацією блокади Ленінграда. Наступ на ворога здійснювали війська чотирьох Українських фронтів. Найбільшою операцією радянських військ на початку 1944 р. в Правобережній Україні було оточення 10 гітлерівських дивізій під Корсунем-Шевченківським, яке завершилося повним розгромом сил ворога. Цю битву називають «Сталінградом на Дніпрі». Новий наступ радянських військ розпочався в березні 1944 р. і тривав до травня 1944 р. Його результатом стало визволення від нацистів Миколаєва, Одеси, Тернополя, Кам'янця-Подільського. 26 березня 1944 р., на 1009-й день Великої Вітчизняної війни, радянські війська вийшли на лінію державного кордону СРСР із Румунією.

Визволення Криму радянськими військами розпочалося після розгрому ворога на території Правобережної України. Протягом першої половини квітня 1944 р. були визволені Сімферополь і Керч, а 9 травня, після п'ятиденного штурму, — Севастополь. Повністю нацистське угруповання в Криму ліквідовано **12 травня 1944 р.**

У червні 1944 р. розгорнулися бойові дії на Карельському перешийку. У ході цієї операції укріплення «лінії Маннергейма» було прорвано за тиждень, 20 червня взято м. Виборг. Із Фінляндією досягнуто конфіденційної угоди такого змісту: країна залишиться незалежною, якщо інтернує 20 німецьких дивізій на своїй території, що вона й зробила. 25 серпня фінський уряд звернувся до радянського керівництва з проханням розпочати мирні перемовини, а **19 вересня 1944 р.** в Москві було підписано угоду про перемир'я. Фінляндія вийшла з гітлерівської коаліції.

Визволення Білорусії відбулося внаслідок операції під кодовою назвою «Багратіон». Дії чотирьох фронтів, які брали участь в операції, координували

представники Ставки верховного головнокомандування — маршали Г. Жуков і О. Василевський. Наступ, який розпочався 23 червня 1944 р., розгорнувся на величезній території від Дніпра до Вісли. Під час бойових дій радянські війська оточили та знищили 10 ворожих дивізій під Вітебськом і Бобруйськом. **3 липня 1944 р.** визволена столиця Білорусії — Мінськ. Наприкінці липня 1944 р. землі Білорусії були повністю звільнені від окупантів.

Визволення Прибалтики від фашистських окупантів розпочалося воєнними операціями в Білорусії, а завершилося завдяки розпочатому в середині вересня 1944 р. наступові трьох фронтів: Прибалтійського, Ленінградського та Балтійського.

Завершення війни в Прибалтиці пов'язане також з воєнними операціями радянських військ у Заполяр'ї, унаслідок яких від ворога були звільнені порти на Баренцовому морі та Мурманська область, а також північно-східні райони Норвегії.

2. Визволення території СРСР, перенесення воєнних дій у Центральну та Східну Європу.

Завершальний етап визволення Європи розпочався в 1944 р.

Визволення Румунії. В умовах посилення наступу радянських військ румунські патріоти в серпні 1944 р. підняли повстання проти диктатури генерала Й. Антонеску. Король Міхай наказав заарештувати диктатора й оголосив війну Німеччині. Столицю Румунії — Бухарест — узяли під контроль бойові загони патріотів, які втримували місто до підходу радянських військ. **12 вересня 1944 р.** Румунія підписала перемир'я із союзниками, підтвердивши передання СРСР територій Бессарабії та Північної Буковини.

Визволення Болгарії. Наприкінці липня 1944 р. болгарський уряд розпочав таємні перемовини із союзниками про можливість їх висадження на Балканах. Однак 5 вересня СРСР оголосив війну Болгарії. Перемовини союзників із болгарськими представниками, що відбувалися в Каїрі, було припинено. Зі вступом Червоної армії на територію Болгарії війна між нею та СРСР закінчилася. **9 вересня 1944 р.** партизанські загони спільно з армійськими частинами, що до них приєдналися, захопили Софію. До влади прийшов уряд Вітчизняного фронту, розпочалися воєнні дії, спрямовані на вигнання німецьких військ із болгарської землі.

Визволення Югославії. Визволення цієї країни було пов'язане з особливостями її суспільно-політичного становища. Активні бойові дії проти загарбників вела Народно-визвольна армія Югославії (НВАЮ) під командуванням Й. Броз Тито. Союзники допомагали антифашистським силам Югославії. Наприкінці вересня 1944 р. був розроблений спільний план дій частин 3-го Українського фронту та підрозділів НВАЮ. **20 вересня 1944 р.** внаслідок спільних дій радянсько-югославських частин була визволена столиця Югославії Белград.

Визволення Угорщини. У квітні 1945 р. капітулював останній союзник нацистської Німеччини в Європі — Угорщина. Її визволення відбулося завдяки Дебреценській, Будапештській та Балатонській стратегічним операціям. Столицю Угорщини Будапешт радянські війська звільнили після тримісячних боїв 13 лютого 1945 р. **4 квітня 1945 р.** вся територія Угорщини була очищена від гітлерівців.

Визволення Австрії. 5 квітня 1945 р. радянські війська наблизилися до Відня — столиці Австрії. Обійшовши місто із заходу, півночі й півдня, вони примусили нацистів залишити одне з найкрасивіших міст Європи. **13 квітня 1945 р.** Відень був звільнений від окупантів.

Визволення Польщі. У липні 1944 р. розпочалося визволення Польщі в ході операцій «Багратіон» і Львівсько-Сандомирської. 1 серпня 1944 р. польські патріоти підняли повстання у Варшаві, сподіваючись на допомогу радянських військ. Однак частини радянської армії, підійшовши до Варшави, зупинилися, не надавши допомоги повстанцям. Радянське командування стверджувало, що війська виснажені внаслідок довготривалих боїв. Проте багато дослідників вважають, що Й. Сталін зупинив наступ радянських військ, щоб не допомагати повстанню, очолюваному лідерами лондонського еміграційного уряду, які могли б у разі перемоги захопити владу в столиці. Гітлерівці жорстоко придушили повстання.

Територія Польщі була визволена в ході Вісло-Одерської операції. **17 січня 1945 р.** частини радянської армії вступили до Варшави, а в лютому більша частина Польщі вже була звільнена.

Визволення Чехословаччини. 5 травня 1945 р. патріотичні сили Чехословаччини розпочали повстання в Празі. 6 травня на допомогу повстанцям підійшли частини Російської визвольної армії (РВА) генерала О. Власова, які 7 травня фактично захопили Прагу. Однак коли стало відомо про наближення радянських військ до міста, РВА залишила його. **9 травня 1945 р.** о 4 год ранку до Праги ввійшли війська радянської армії.

3. Відкриття Другого фронту в Європі.

Під час наступу радянських військ на Східному фронті розпочалося висадження військ США та Великої Британії у Франції. Командування союзників розробило дві десантні операції: «Оверлорд» — висадження в Північній Франції та «Енвіл» — висадження на півдні Франції, у районі м. Марселя.

6 червня 1944 р. розпочалася операція «Оверлорд». Перевага сил була на боці союзників антигітлерівської коаліції: за чисельністю військ — утричі, за кількістю гармат — удвічі, за кількістю літаків — у 60 разів. Перед безпосереднім проведенням операції «Оверлорд» на Британських островах зосередилися чотири армії — 1-а і 3-я американські, 2-а англійська та 1-а канадська. Штаб союзних військово-морських сил очолював адмірал Б. Рамсей. Десантом командував Б. Монтгомері, який отримав чин фельдмаршала після перемоги британських військ у Північній Африці під Ель-Аламейном. Загальне керівництво силами вторгнення здійснював генерал Д. Ейзенхауер.

Удало провівши висадження десанту, англо-американські війська захопили великий плацдарм у Нормандії і 25 липня 1944 р. розпочали наступ, який завершився поразкою німецьких військ у Північній Франції. Гітлерівці були змушені відступити на схід.

15 серпня союзники розпочали операцію «Енвіл». На південному узбережжі Франції вони висадили ще дві армії — американську та французьку. Боячись потрапити в оточення, нацистські війська в Південно-Західній та Південній Франції почали відступати. Незабаром союзні війська, що діяли в Північній та Південній Франції, об'єдналися. Саме в цей час розпочалося повстання в Парижі. Прорвавши німецьку оборону, передові частини 2-ї французької бронетанкової дивізії генерала Ф. Леклерка 24 серпня ввійшли до столиці. 25 серпня 1941 р. гітлерівці склали зброю. Капітуляцію приймали генерал Ф. Леклерк і начальник штабу повстанців полковник А. Роль-Тангі. Париж був визволений. Того дня, коли повстання остаточно перемогло, до столиці Франції прибув генерал Ш. де Голь.

Американські солдати, поранені в боях за Нормандію. 1944 р.

З книжки «Про висадження союзників у Нормандії» К. Райана

Перші учасники дня «Д», майже 18 тис. американців, англійців і канадців, зайняли фланги нормандського поля бою. Між ними пролягали п'ять ділянок узбережжя, призначеного для десанту, куди з-поза морського горизонту наближався потужний союзний флот, який мав 5 тис. бойових кораблів.

Поволі, але впевнено план грандіозного наступу почав виконуватися, однак фашисти, як і раніше, цього не помічали. Тому було багато причин. Брак даних авіаційної розвідки (декілька літаків-розвідників вилетіли з німецьких аеродромів у попередні тижні, але вони всі були збиті); переконання фашистів, що висадження союзників відбудеться в Па-де-Кале, безлад і плутанина у вказівках керівництва і, нарешті, невміння розшифрувати телеграми противника. Усе це відіграло свою роль. Навіть радари на станціях стеження підвели нацистів тієї ночі. Понад дві години минуло, як висадилися перші англійські та американські парашутисти, і тільки тоді німецьке командування почало усвідомлювати, що відбувається щось важливе.

• Що було причиною успішного висадження військ союзників у Нормандії?

4. Кримська (Ялтинська) конференція.

4–11 лютого 1945 р. в Лівадійському палаці відбулася нова зустріч «великої трійки» — *Кримська (Ялтинська) конференція*. В її роботі взяли участь Й. Сталін, Ф. Рузвельт, В. Черчіль, міністри закордонних справ В. Молотов, Е. Стеттінус, А. Іден та ін. У ході конференції була підписана таємна угода, якою передбачалося повернення Радянському Союзові Південного Сахаліну з прилеглими островами та інтерналізація торговельного порту Дайрен. До СРСР також мали відійти Курильські острови, відновлювалась оренда Порт-Артура.

На конференції розглядалося й питання про вступ СРСР у війну на Далекому Сході. Це мало статися через два-три місяці після капітуляції Німеччини та закінчення війни в Європі.

В. Черчілль, Ф. Рузвельт, Й. Сталін
на Ялтинській конференції.
9 лютого 1945 р.

З багатьох питань на конференції було досягнуто реальних домовленостей. До них належали насамперед погодження принципів беззастережної капітуляції Німеччини: ліквідація нацистської партії та її інституцій, розпуск збройних сил Німеччини, установлення контролю союзників над німецькою промисловістю, покарання воєнних злочинців. У прийнятій Декларації про визволену Європу передбачалося проведення погодженої політики у визволених європейських країнах. Важливим досягненням Ялтинської конференції стало рішення заснувати міжнародну Організацію Об'єднаних Націй (ООН).

Конференція не обійшлася й без гострих дискусій. Не були узгоджені питання про репарації¹, про зони окупації Німеччини. Найскладнішими були дискусії з польських проблем. Якщо питання про кордони Польщі та СРСР було загалом вирішене, то щодо західного кордону йшлося лише в загальній формі: «Польща повинна дістати істотне прирощення на півночі й на заході». Питання, з яким саме польським урядом мати справу, остаточно вирішити не вдалося. Зрештою, його було відкладено, а в Декларації про Польщу зазначалося, що чинний Тимчасовий уряд мусить бути реорганізований на демократичній основі із залученням демократичних діячів із самої Польщі та поляків із-за кордону.

25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско за рішенням глав трьох союзних держав розпочалася конференція Організації Об'єднаних Націй, яка розробила Статут ООН. За основу її діяльності, а особливо одного з головних органів ООН — Ради Безпеки, було взято забезпечення міжнародного миру та відвернення загрози нової війни.

5. Воєнна поразка та капітуляція Німеччини.

Останнім центром опору нацистської Німеччини був Берлін. На берлінський напрям на початку квітня гітлерівське командування стягнуло основні сили, утворивши велике угруповання: майже 1 млн вояків, понад 10 тис. гармат і мінометів, 1,5 тис. танків і штурмових гармат, 3,3 тис. бойових літаків. Щоб швидко розгромити берлінське угруповання, Верховне головнокомандування радянських збройних сил зосередило в складі трьох фронтів — 1-го Білоруського (командувач маршал Г. Жуков), 2-го Білоруського (командувач маршал К. Рокоссовський), 1-го Українського (командувач маршал І. Конєв) — 2,5 млн вояків і величезну кількість військової техніки. У ході грандіозної за масштабами та напруженням Берлінської операції 1945 р., що розпочалася 16 квітня, радянські війська зламали відчайдушний опір гітлерівських військ. 28 квітня берлінське угруповання було розділене на три частини. 30 квітня взято рейхстаг², над яким розвідники 150-ї стрілецької дивізії лейтенант О. Берест і сержанти М. Єгоров і

¹ *Репарації* — повне або часткове відшкодування державою, що розв'язала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу.

² *Рейхстаг* — будинок німецького парламенту.

Підписання Акта беззастережної капітуляції Німеччини. Карлсгорст. 8 травня 1945 р.

Радянські війська на вулицях Берліна. Травень 1945 р.

М. Кантарія встановили прапор Перемоги у війні з нацистською Німеччиною. Того ж дня А. Гітлер покінчив життя самогубством, а 1 травня розпочалася капітуляція Берлінського гарнізону.

1 травня 1945 р. німецьке військово командування запропонувало розпочати перемовини про перемир'я. 2 травня боротьба за Берлін закінчилася повною перемогою радянських військ. **8 травня 1945 р.** у передмісті Берліна Карлсгорсті представники німецького командування на чолі з фельдмаршалом В. Кейтелем підписали *Акт беззастережної капітуляції Німеччини*. Капітуляція була прийнята за дорученням радянського уряду маршалом Радянського Союзу Г. Жуковим спільно з представниками США, Великої Британії, Франції.

6. Потсдамська конференція та її рішення.

Після завершення війни в Європі **17 липня – 2 серпня 1945 р.** відбулася *Потсдамська конференція*. Делегацію СРСР очолював Й. Сталін, США репрезентував Г. Трумен, який став президентом після смерті у квітні 1945 р. Ф. Рузвельта, а Велику Британію спершу представляв В. Черчілль, а потім лідер лейбористів, які перемогли на парламентських виборах, – К. Еттли. На конференції було вирішено питання про майбутнє Німеччини, де мали бути проведені денацифікація¹, демілітаризація та демократизація. Було прийнято систему чотиристоронньої окупації Німеччини: СРСР, США, Великою Британією та Францією; визначено нові польські кордони на заході та сході; вирішено питання про передавання СРСР Кенігсберга та області; про розподіл флоту Німеччини союзниками; про передавання воєнних злочинців Міжнародному військовому трибуналові²; про заснування Ради міністрів закордонних справ, яка мала підготувати проекти мирних угод із Німеччиною та її союзниками.

Щодо Німеччини, то, за рішеннями конференції, вона залишалася єдиною державою. Ішлося про те, щоб у майбутньому провести в країні загальні вибори та підписати з Німеччиною мирний договір, а до того часу владні функції

¹ *Денацифікація* – система заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків панування нацизму в політичному, економічному й громадському житті німецького народу після розгрому гітлерівської Німеччини.

² *Трибунал* – надзвичайний або спеціалізований судовий орган.

мала здійснювати окупаційна адміністрація. Берлін був поділений на чотири сектори.

На конференції розглядалися також проблеми репарацій. Із загальної суми — 20 млрд доларів — 50 % мав отримати Радянський Союз. Ці кошти було вирішено компенсувати за рахунок промислового устаткування, яке вивозилося з Німеччини до СРСР. Домовились і про репатріацію військовополонених, які перебували в різних зонах. Отже, на Потсдамській конференції були закладені основи повоєнного розвитку не тільки країн Європи, а й усього світу.

7. Розгром Японії.

Велика Британія та США, ведучи війну проти Японії, надавали величезного значення участі в ній СРСР. Вступ Радянського Союзу у війну на Далекому Сході вважався союзниками по антигітлерівській коаліції обов'язковим.

Оскільки в Японії, а також у Китаї, Маньчжурії та Кореї перебували значні сили японських сухопутних військ, уряди Великої Британії та США вважали, що для перемоги їм буде необхідно воювати не менше 18 місяців від часу капітуляції Німеччини, а тому війна може тривати до 1947 р. Президент США Г. Трумен, вирушаючи на Потсдамську конференцію, уважав найголовнішим зі своїх завдань «отримати від Й. Сталіна особисте підтвердження вступу Росії у війну проти Японії».

У Потсдамі Й. Сталін підтвердив готовність СРСР розпочати бойові дії проти Японії через три місяці після закінчення війни в Європі. 5 серпня 1945 р. СРСР заявив про денонсацію¹ пакту про нейтралітет з Японією, а **9 серпня 1945 р.** розпочав бойові дії. **6 серпня 1945 р.**, за два дні до передбачуваного вступу СРСР у війну проти Японії, з важкого бомбардувальника американських ВПС була скинута атомна бомба на м. Хіросіму, а **9 серпня 1945 р.** така ж доля спіткала м. Нагасакі. Це призвело до загибелі понад 100 тис. мирних жителів, а 375 тис. дістали поранення та опіки. Було декілька причин такої акції з боку уряду США: збереження життів американських вояків; помста за Перл-Харбор; попередження Сталіну.

Руїни м. Нагасакі після бомбардування.
6 серпня 1945 р.

Радянські війська під командуванням О. Василевського завдали основний удар по японській Квантунській армії, яка дислокувалась у Маньчжурії та налічувала 1 млн вояків. 14 серпня японський уряд ухвалив рішення про капітуляцію, але Квантунська армія продовжувала чинити опір. У результаті успішних бойових дій Червоної армії японські війська були розгромлені, а 1 вересня 1945 р. радянський десант висадився на південні острови Курильського пасма. Наприкінці серпня 1945 р. американські війська окупували Японські острови.

2 вересня 1945 р. в Токійській бухті, на борту американського корабля «Міссурі» в

¹ Денонсація — у міжнародному праві відмовлення однієї зі сторін міжнародного договору від виконання його, що призводить до припинення дій договору.

присутності представників країн, що брали участь у війні проти Японії, відбулася церемонія підписання *Акта беззастережної капітуляції Японії*. Акт капітуляції Японії підписали представники японської сторони та генерал армії США Дуглас Макартур. *Капітуляцією Японії завершилася Друга світова війна.*

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Коли і за яких умов була знята блокада Ленінграда?
2. Яку найбільшу операцію провели радянські війська на Правобережній Україні на початку 1944 р.?
3. За яких умов і коли було визволено Крим?
4. Яку назву мала операція з визволення Білорусії?
5. Розкажіть про визволення Румунії, Болгарії, Югославії та Угорщини.
6. Які особливості мало визволення Польщі та Чехословаччини?
7. Що ви знаєте про операцію «Оверлорд»?
8. За яких обставин капітулювала Німеччина?
9. Проти якої японської армії вели бойові дії війська СРСР на завершальному етапі війни?

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на мапі просування радянських військ у 1944 р. — навесні 1945 р., місця найбільших битв цього періоду війни.
2. Порівняйте три великі битви Другої світової війни. Заповніть таблицю:

Битва	Дата	Кількість учасників	Кількість техніки	Командувачі	Наслідки
Сталінградська					
Курська					
Берлінська					

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Чому висадження англо-американських військ у Нормандії вважається «справжнім» Другим фронтом?
2. Чому США та Велика Британія прагнули вступу СРСР у війну проти Японії?
3. Які художні та документальні фільми, книжки, полотна художників та музичні твори, присвячені подіям Другої світової війни, справили на вас найбільше враження? Чому?

РОБОТА З ДЖЕРЕЛАМИ

Зі спогадів письменника К. Симонова про підписання Акта беззастережної капітуляції Німеччини

При підписанні Акта капітуляції Німеччини Г. Жуков відчував себе не лише командувачем фронтом, який узяв Берлін, або заступником Верховного головнокомандувача, а й людиною, яка представляла в цій залі ту армію і той народ, котрий зробив більше за інших. У його поведінці не було ані пихи, ані презирства... він поведився з тією жорсткою простою, яка має бути притаманна переможцю в такій ситуації.

Незабаром і серед переможених німецьких генералів, і серед колишніх союзників знайшлися люди, які намагалися применшити внесок СРСР у перемогу. Однак тоді, у травні 1945 р., різних думок щодо цього питання не існувало. Про це свідчить і поведінка фельдмаршала В. Кейтеля, який підписував Акт капітуляції. Він з величезною увагою спостерігав лише за Г. Жуковим. Це була гірка, трагічна цікавість переможеного до тієї сили, яку він найбільше ненавидів і яка найбільшою мірою вирішила долю війни.

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- Які засоби використав К. Симонов для змалювання ролі Г. Жукова під час підписання Акта беззастережної капітуляції Німеччини?
- **6 червня 1944 р.** — відкриття Другого фронту в Європі
- **8 травня 1945 р.** — підписання Акта беззастережної капітуляції Німеччини
- **2 вересня 1945 р.** — підписання Акта беззастережної капітуляції Японії; завершення Другої світової війни

§ 5 / Світ після Другої світової війни

- Пригадайте, як завершилася Друга світова війна в Європі.

1. Підсумки, наслідки й уроки Другої світової війни.

Друга світова війна — найбільший конфлікт в історії людства. У ній брали участь 61 держава світу, де проживало 80 % населення земної кулі. Воєнні дії велися на всіх океанах, у Європі, Азії, Африці та Океанії. До армій країн, що воювали, було мобілізовано 110 млн осіб.

СРСР відіграв вирішальну роль у розгромі нацистської Німеччини та її союзників. На радянсько-німецькому фронті були знищені основні сили держав-агресорів — 607 дивізій (майже 77 % — людські втрати), 62 тис. літаків (62 %), до 56 тис. танків і штурмових гармат (приблизно 75 %), а також 180 тис. одиниць артилерійської техніки (74 %).

Радянський Союз зробив також значний внесок у розгром мілітаристської Японії, розбивши добре оснащену та вишколену Квантунську армію.

Кількість загиблих під час Другої світової війни, з урахуванням постійно уточнюваних даних про втрати СРСР, становить 65–67 млн, проте ніхто достеменно не знає, скільки людей загинуло. Людські втрати в Другій світовій війні були в шість разів, а матеріальні збитки в 12 разів більші, аніж у Першій світовій війні.

Друга світова війна стала підсумком цілеспрямованої діяльності невеликої групи держав-агресорів, яку світове товариство не спромоглося зупинити. Що несли народам світу ці країни та їхні керівники? Ліквідацію свободи й демократії, расове та національне гноблення, утвердження права сильного в міжнародних відносинах. Хоч би яким далеким від досконалості був світ у 20–30-х роках ХХ ст., їхня перемога означала б крок назад у світовій історії, вона відкрила б шлях соціальній, політичній і культурній деградації людства. А тому всі ті, що боролися проти агресорів, вели боротьбу справедливу та праведну незалежно від того, якими були ідеологічні переконання учасників.

**Порівняльна таблиця підсумків і наслідків
Першої та Другої світових воєн**

Показник	Перша світова війна	Друга світова війна
Тривалість	4 роки 3,5 місяця	6 років
Кількість держав, що воювали	36	61
Населення держав, які воювали	1 млрд	1,7 млрд
Територія, охоплена військовими діями	майже 4 млн км ²	понад 22 млн км ²
Кількість мобілізованих до збройних сил	74 млн	110 млн
Загиблі та померлі від ран	13,6 млн	65–67 млн
Матеріальні витрати: у тому числі прямі військові витрати	360 млрд дол. 180,5 млрд дол.	4000 млрд дол. 1384 млрд дол.
Вироблено: літаків артилерійських гармат і мінометів	181,9 тис. 169,8 тис.	667,0 тис. 2529,0 тис.

2. Зміни у світі, що сталися внаслідок Другої світової війни.

Під час Другої світової війни СРСР, Велика Британія, США та інші держави активно співпрацювали в рамках антигітлерівської коаліції, незважаючи на політичні та ідеологічні розбіжності. У 1945–1948 рр. коаліція фактично розпалася, а вчорашні союзники розпочали непримиренну боротьбу за вплив у повоєнному світі. Між СРСР і західними країнами виникла «холодна війна». Розвиток міжнародних відносин у ті роки визначався гострим суперництвом наддержав – США та СРСР. Їхнє змагання мало військово-політичний характер, але при цьому обидві сторони намагалися уникнути розгорнутого воєнного конфлікту, бо не були впевнені в позитивному результаті. Дві наддержави прагнули розширити сфери впливу за рахунок інших країн.

Визволяючи країни Центральної та Південно-Східної Європи від нацистської окупації, Радянський Союз запроваджував там радянську модель суспільного устрою. Унаслідок цих дій у Чехословаччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Болгарії, Югославії, Албанії, у радянській окупаційній зоні Німеччини було встановлено тоталітарні комуністичні режими. Крім того, СРСР, беручи участь у війні проти Японії, намагався посилити свій вплив на Далекому Сході, особливо в Китаї, Північній Кореї, а згодом у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі.

Європа після Другої світової війни

Сполучені Штати, декларуючи себе як форпост західного світу й оплот демократії та права, почали об'єднувати країни Західної Європи та інших регіонів під своїм ідейним керівництвом.

Протистояння між США та СРСР і тими країнами, що стояли за ними, тривало майже чотири десятиліття, що негативно позначалося на вирішенні всіх міжнародних проблем.

3. Створення ООН.

Зміни в розподілі сил після Другої світової війни вимагали створення міжнародної організації з метою підтримання та зміцнення миру та безпеки.

Головні проблеми щодо заснування всесвітньої організації безпеки було узгоджено на конференції представників СРСР, США та Великої Британії в Думбартон-Оксі в 1944 р. На конференції був підготовлений проект статуту організації. Питання про порядок голосування в Раді Безпеки та про склад членів організації керівники держав узгодили під час зустрічі в Криму 1945 р. Тоді було вирішено, що засновницька конференція відбудеться в Сан-Франциско. **25 квітня 1945 р.** до «Опера-Хауз» з'їхалися делегати та радники. Відкрити конференцію мав державний секретар США Е. Стеттініус. Радянську делегацію очолив В. Молотов, британську — Е. Іден. На відкриття конференції прибули делегації з Європи, Азії, Африки. 26 червня 1945 р. її учасники затвердили Статут Організації Об'єднаних Націй (ООН). Серед 50 країн, що підписали його, була також Українська РСР.

Преамбула до Статуту Організації Об'єднаних Націй

Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити наступні покоління від страждань війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне лихо, та утвердити віру в основні права людини, у людську гідність і цінність людської особистості, рівність прав чоловіків і жінок, рівність прав великих і малих націй; створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага; обов'язків, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права; сприяти соціальному прогресу та поліпшенню життя за умов більшої свободи; виявляти заради цього терплячість і жити разом, у згоді один з одним, як добрі сусіди; об'єднати наші зусилля для підтримання міжнародного миру та безпеки; забезпечити ухваленням принципів і визначенням методів, щоб збройні сили використовувалися не інакше, як у спільних інтересах; використовувати міжнародний апарат для сприяння економічному та соціальному прогресу всіх народів, вирішили об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей.

Згідно з цим, наші уряди через представників, що зібралися в місті Сан-Франциско та належно підтвердили свої повноваження, погодилися із цим Статутом Організації Об'єднаних Націй і засновують організацію під назвою «Об'єднані Нації».

26 червня 1945 р.

- Які головні права людини були затверджені в цьому документі?

Зала асамблеї ООН у Нью-Йорку (США)

Прапор ООН

24 жовтня 1945 р. Статут ООН набув чинності. Ця дата вважається днем створення цієї міжнародної організації. Статут проголошував рівноправність усіх людей, повагу до прав людини та основних свобод. Згодом цей розділ був доповнений Загальною декларацією прав людини, ухваленою в грудні 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Статут зобов'язував вирішувати всі суперечки мирним шляхом, дотримуватися міжнародних договорів і зобов'язань. Основне призначення ООН, згідно зі Статутом, — забезпечення загального миру та безпеки в усьому світі. Головними органами Організації Об'єднаних Націй є Генеральна Асамблея, Міжнародний суд і Рада Безпеки.

Генеральна Асамблея складається з представників майже всіх націй світу. З її трибуни держави можуть висловити всі свої тривоги. Нині загальна кількість країн-членів ООН становить 155. Швейцарія не є членом Організації Об'єднаних Націй, хоча європейська штаб-квартира ООН розташована в Женеві. Кожна країна-член ООН має один голос, незалежно від розмірів її території та величини національного багатства. Генеральна Асамблея збирається в Нью-Йорку. Кожну країну репрезентує дипломат високого рангу, міністри закордонних справ і глави держав також відвідують засідання Генеральної Асамблеї, які відбуваються зазвичай із вересня до середини грудня. У разі потреби проводяться надзвичайні сесії. Генеральна Асамблея є форумом, на якому країни-члени ООН можуть обговорювати будь-які питання глобального значення. Вона виступає за співробітництво між націями в соціальних та економічних питаннях і закликає країни дотримуватися прав кожної людини. Генеральна Асамблея має спеціальні комітети з питань роззброєння та фінансів, гуманітарних, соціальних та економічних проблем. Обговорення, що ведуться на сесіях Генеральної Асамблеї, відображаються в підписаних угодах і в ухваленні резолюцій. Ці угоди або резолюції є тільки рекомендаціями, які не мають сили законів. Проте вони набувають великого значення, бо висловлюють позиції більшості країн.

Міжнародний суд складається з 15 суддів, обраних Генеральною Асамблеєю. Їх вибирають за рівнем кваліфікації, а не за національною ознакою. Від однієї країни обирається лише один суддя. Суд знаходиться в Гаазі (Нідерланди). Країни-члени ООН можуть передавати на розгляд Міжнародного суду такі справи, як прикордонні суперечки, право на рибальство, право на корисні копалини та інші спірні питання, які згадуються в Статуті. Генеральна Асамблея та Рада Безпеки можуть консультуватися з Міжнародним судом із будь-якого питання.

Рада Безпеки. Головним обов'язком Ради Безпеки є підтримання миру в усьому світі. Вона проводить свої засідання в Нью-Йорку, коли в цьому виникає необхідність. Рада Безпеки складається з 15 членів, п'ять із яких є постійними: Китай, Франція, Російська Федерація, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Інші 10 членів обираються Генеральною Асамблеєю за географічним принципом на два роки, п'ять із них переобираються щороку. За Статутом Організації Об'єднаних Націй всі її члени повинні погоджуватися з рішеннями, ухваленими Радою Безпеки.

У той час, як інші органи ООН, такі як Генеральна Асамблея, можуть надавати тільки рекомендації урядам, Рада Безпеки має повноваження ухвалювати рішення, які зобов'язують країни-члени ООН їх виконувати. Проте кожен із п'яти постійних членів може накласти вето на будь-яке рішення, навіть якщо інші чотири його схвалюють. Рішення Ради Безпеки не завжди досягають успіху, оскільки це залежить від бажання урядів виконувати її резолюції.

За час свого існування ООН прийняла низку важливих документів. Так, у 1947 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію, яка засуджувала пропаганду війни. **10 грудня 1948 р.** була прийнята *Загальна декларація прав людини* — дуже важливий документ, положення якого було взято за основу всіх конституцій демократичних держав. У ст. 1 декларації зазначено: «Усі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти стосовно одне одного в дусі братерства».

Нині ООН відіграє важливу роль у світових справах. Вона об'єднує 193 країни. Сучасне керівництво організації прагне суттєво реформувати діяльність ООН, надати її роботі більшого динамізму та результативності, позбавити проявів бюрократизму та зволікання вирішення питань, раціонально використовувати та поповнювати бюджет, перетворити ООН на дієвого гаранта миру та прогресу.

4. Мирні договори з колишніми союзниками Німеччини.

За рішенням Потсдамської конференції 1945 р. був заснований міжнародний орган — *Рада міністрів закордонних справ (РМЗС)* у складі міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії, Франції та Китаю. Її метою було проведення підготовчої роботи з мирного врегулювання відносин між країнами після закінчення Другої світової війни. Перша сесія РМЗС відбулась 11 вересня — 2 жовтня 1945 р. у Лондоні. РМЗС мала укласти мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією.

Остаточне вироблення та узгодження текстів мирних договорів було здійснено на *Парижській мирній конференції 19 липня — 15 жовтня 1946 р.* У її роботі брали участь делегації 21 країни, збройні сили яких активно воювали в Другій світовій війні.

10 лютого 1947 р. були підписані мирні договори з Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною та Румунією. У них зазначалося, що стан війни припиняється, кожна з цих країн дістане підтримку при вступі до ООН. Договори також містили зобов'язання країн забезпечити всім громадянам основні демократичні свободи, не допустити відродження фашистських організацій. Мирні договори зафіксували територіальні зміни. Трієст був визначений як «Вільна територія Трієст» зі статусом вільного порту. За італійсько-югославською угодою (1954) це місто й область перейшли до Італії. До Югославії відійшла східна

частина Юлійської Країни. Греція одержала Додеканеські острови. Італія втратила всі свої колонії та зобов'язалася зберегти суверенітет і незалежність Албанії та Ефіопії.

Фінляндія передала СРСР область Петсамо та військово-морську базу Поркала-Удд. Болгарія відновлювалася в кордонах на вересень 1940 р. Вона відмовилася від зазіхань на Македонію й отримала Південну Добруджу. Північна Трансільванія зі складу Угорщини перейшла до Румунії. Закарпатська Україна увійшла до складу Радянського Союзу. Кордон між Румунією та СРСР пролягав по лінії, зафіксованій румунсько-радянською угодою від 28 червня 1940 р. Низка статей стосувалась обмеження збройних сил. Наприклад, для Італії чисельність армії обмежувалася 250 тис. солдатів і офіцерів. Колишнім союзникам Німеччини заборонялося мати підводні човни, авіаносці та торпедні катери.

Договори містили положення про режим користування рікою Дунай (який остаточно визначився Белградською конвенцією). Мирні угоди зафіксували розміри репарацій, що сплачувалися Радянському Союзові за угодами 1946–1947 рр. Так, Фінляндія та Румунія сплачували по 300 млн доларів репарацій у вигляді поставок товарів, Угорщина — 200 млн, а Італія — 100 млн доларів.

Підписання договорів із союзниками Німеччини було найважливішою міжнародно-правовою акцією в закріпленні підсумків Другої світової війни та створювало певні гарантії для унеможливлення їх перегляду.

5. Нюрнберзький і Токійський процеси.

Судовий процес над групою головних нацистських військових злочинців проводився в м. *Нюрнберзі (Німеччина)* з **20 листопада 1945 р.** по **1 жовтня 1946 р.** Міжнародним військовим трибуналом. До судової відповідальності були притягнуті вищі державні та військові діячі нацистської Німеччини: Г. Герінг, Р. Гесс, І. фон Ріббентроп, В. Кейтель, Е. Кальтенбруннер, А. Розенберг, Г. Франк, В. Фрік, Ю. Штрайхер, В. Функ, К. Деніц, Е. Редер, Б. фон Ширах, Ф. Заукель, А. Йодль, А. Зейс-Інкварт, А. Шпеєр, К. фон Нейрат, Г. Фріче, Г. Шахт, Р. Лей (повісився до початку процесу), Г. Крупп (визнаний невиліковно хворим, і його справа була припинена), М. Борман (засуджений заочно, у зв'язку з тим, що не був знайдений) і Ф. фон Папен. Усім їм було пред'явлено звинувачення в змові проти миру й людяності (убивство військовополонених і жорстоке поводження з ними, убивство цивільного населення та жорстоке поводження з ним, розграбування товариств та приватної власності, запровадження системи рабської праці тощо), у вчиненні найтяжчих воєнних злочинів. Було також порушене питання про визнання злочинними дій керівного складу Націонал-соціалістичної партії, штурмових (СА) та охоронних загонів націонал-соціалістичної партії (СС), служби безпеки (СД), державної таємної поліції (гестапо), урядового кабінету та генштабу.

У ході процесу відбулося 403 відкриті судові засідання, були допитані 116 свідків, розглянуто численні письмові свідчення та документальні докази (в основному офіційні документи німецьких міністерств і відомств, генштабу, військових концернів і банків). Для координації дій щодо розслідування та підтримання обвинувачення був утворений Комітет із головних обвинувачів: від СРСР (Р. Руденко), США (Р. Джексон), Великої Британії (Х. Шоукросс), від Франції (Ф. де Ментон, а потім Ш. де Ріб).

30 вересня — 1 жовтня 1946 р. був оголошений вирок. Усі підсудні, окрім Шахта, Фріче та Папена, були визнані винними в пред'явлених звинуваченнях і засуджені: Герінг, Ріббентроп, Кейтель, Кальтенбруннер, Розенберг, Франк, Фрік, Штрайхер, Заукель, Йодль, Зейс-Інкварт і заочно Борман — до смертної кари через повішення; Гесс, Функ і Редер — до довічного ув'язнення; Ширах і Шпеєр — до 20, Нейрат — до 15, Деніц — до 10 років ув'язнення. Трибунал визнав злочинними організаціями СС, гестапо, СД і керівний склад нацистської партії. Член трибуналу від СРСР висловив свою незгоду з виправданням Шахта, Фріче та Папена. Клопотання засуджених про помилування були відхилені Контрольною радою, і в ніч на 16 жовтня 1946 р. вирок про смертну кару був виконаний (Герінг покінчив життя самогубством незадовго до страти).

Нюрнберзький процес. 1946 р.

Нюрнберзький процес — перший в історії міжнародний суд, який визнав агресію найтяжчим кримінальним злочином, покаравши як кримінальних злочинців державних діячів, винних у підготовці, розв'язанні та веденні агресивних воєн, справедливо покарав організаторів і головних виконавців злочинних планів винищення мільйонів невинних людей і підкорення цілих народів. Принципи міжнародного права, що містяться в Статуті трибуналу та виражені у вирокі, були підтвержені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р.

У Німеччині в перші повоєнні роки відбулося понад 2 млн процесів над військовими та нацистськими злочинцями, від них були звільнені адміністративний апарат, судова система та система освіти. У маленькій Бельгії винесено майже 80 тис. вироків тим, хто співпрацював з окупантами. У Франції за співробітництво з нацистами були засуджені до різних термінів ув'язнення 120 тис. осіб, із них майже тисячу осіб стратили.

Однак процес звільнення державних установ від нацистських злочинців і тих, хто з ними співпрацював, у різних країнах проходив не завжди послідовно. Тисячам осіб удалося уникнути відповідальності, залишитися на своїх посадах або емігрувати до країн Латинської Америки.

Продовженням Нюрнберзького процесу став *Токійський процес (3 травня 1946 р. — 12 листопада 1948 р.)* — Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу в Токіо, утворений за наказом Головнокомандувача союзних військ на Далекому Сході генерала Д. Макартура, який 19 січня 1946 р. призначив головного обвинувача. Вимога щодо суду над японськими воєнними злочинцями сформульована в Потсдамській декларації (26 липня 1945 р.), а в Акті про капітуляцію Японії від 2 вересня 1945 р. зафіксовано зобов'язання «чесно виконувати умови Потсдамської декларації», зокрема покарання воєнних злочинців тощо. У складі трибуналу були представлені 11 держав: СРСР, США, Китай, Велика Британія, Австралія, Канада, Франція, Нідерланди, Нова Зеландія, Індія, Філіппіни. Усім союзним державам, які перебували у війні з Японією, було надано право мати свого представника — додаткового обвинувача, але цим скористалися тільки названі вище 11 держав.

Токійський процес. 1946 р.

Токійський процес був тривалішим, аніж Нюрнберзький. Він проходив 2 роки 5 місяців і 9 днів. Обвинувальний висновок у справі 28 головних японських воєнних злочинців було складено від імені США, Китаю, Великої Британії, СРСР, Австралії, Канади, Франції, Нідерландів, Нової Зеландії, Індії та Філіппін. Він мав 53 пункти. Висновок містив звинувачення в злочинах проти миру відповідно до ст. 5 Статуту Міжнародного військового трибуналу (МВТ) для Далекого Сходу. Він визначав відповідальність за вбивство, змови та замах на вбивство, що є діями,

за які названі особи (кожна з них окремо) несуть персональну відповідальність. Ці дії є одночасно й злочинами проти миру, законів війни та людяності, а також порушенням усіх параграфів ст. 5 Статуту, міжнародного права та внутрішніх законів усіх або однієї та більше країн, де ці злочини скоювалися (включаючи Японію).

12 листопада 1948 р. Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу в Токіо оголосив вирок головним японським воєнним злочинцям. До смертної кари через повішення були засуджені: 4 колишніх прем'єр-міністри, 11 колишніх міністрів, 8 представників вищого генералітету. Вирок над засудженими до смертної кари був виконаний у ніч на 23 грудня 1948 р. в м. Токіо.

Токійський і Нюрнберзький процеси мали суттєве значення для утвердження принципів і норм сучасного міжнародного права, що розглядають агресію як найтяжчий злочин. Відповідаючи на небувалі у світовій історії злочини фашистів і милітаристів, ці процеси стали важливою віхою в розвитку міжнародного права. Адже вперше до кримінальної відповідальності були притягнуті офіційні особи, відповідальні за планування, підготовку та розв'язання агресивних воєн.

У 1940–1950-х роках у світі були створені військово-політичні блоки.

4 квітня 1949 р. у Вашингтоні 12 держав (Велика Британія, Бельгія, Голландія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція) підписали договір про створення *Північно-Атлантичного пакту* – військовополітичного блоку НАТО.

14 травня 1965 р. соціалістичні країни підписали *Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу* восьми країн (СРСР, Польщі, Чехословаччини, НДР, Румунії, Болгарії, Албанії, Угорщини) терміном на 20 років.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Які кардинальні зміни сталися на міжнародній арені в повоєнний час?
2. З якою метою була створена ООН?
3. Які військово-політичні блоки утворені в 1940–1950-х роках?
4. На яких умовах були укладені договори з колишніми союзниками Німеччини?

ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ

1. Накресліть схему «Структура ООН».
2. Покажіть на мапі території що за рішенням Постдамської конференції були передані СРСР. Заповніть таблицю:

Територіальні зміни після Другої світової війни

Країна	Відібрані території	Приєднані території

ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ

1. Яку роль у сучасному світі виконує ООН? Чи може ця організація запобігти виникненню воєнних конфліктів, припинити їх, надати суттєву допомогу народам, які її потребують?
2. Як ви вважаєте, на яких умовах були укладені договори із союзниками Німеччини? Чим вони справедливі?

РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ

З книжки «Україна в Організації Об'єднаних Націй»

Разом із іншими країнами Українська РСР та Білоруська РСР були запрошені стати членами-засновниками ООН. Це означало визнання внеску українського та білоруського народів у розгром нацизму та зміцнення загального миру.

6 травня 1945 р. українська делегація на чолі з народним комісаром закордонних справ УРСР Дмитром Мануїльським прибула спеціальним рейсом до Сан-Франциско. Делегація, до складу якої входили 12 осіб, включилася в роботу конференції на вирішальному етапі, коли почалося обговорення й вироблення Статуту майбутньої організації в комісіях і комітетах. Дмитро Мануїльський очолював на цій конференції комітет, де було сформульовано преамбулу, цілі та принципи Статуту ООН. За ініціативою України до Статуту було включено ряд важливих положень, зокрема про сприяння міжнародному співробітництву щодо розв'язання економічних і соціальних проблем, про загальну повагу та додержання прав і основних свобод людини незалежно від расової належності, статі, мови та релігії. (...)

Упродовж тривалого часу українські представники в ООН та в інших міжнародних організаціях захищали інтереси держави... Робота української делегації на конференції в Сан-Франциско була важливим кроком України на шляху до міжнародного визнання.

26 червня відбулося підписання установчого акта цієї організації — Статуту ООН. Серед перших підписала цей акт і Україна. 22 серпня 1945 р. Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала Статут ООН.

Відтоді й до дня проголошення незалежності України ООН була фактично єдиною трибуною, з якої світ отримував інформацію про наш народ, його історію і культуру.

- Яку роль відіграла делегація УРСР у розробленні Статуту ООН?
- Чи погоджуєтеся ви із твердженням, що «ООН була фактично єдиною трибуною, з якої світ отримував інформацію про наш народ, його історію і культуру»?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

- **24 жовтня 1945 р.** — створення ООН
- **20 листопада 1945 р. — 1 жовтня 1946 р.** — Нюрнберзький процес
- **3 травня 1946 р. — 12 листопада 1948 р.** — Токійський процес

Тема 2

США ТА КАНАДА
У 1945 р. —
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

§ 6 / США в 40–60-х роках ХХ ст.

- Яку роль відіграли Сполучені Штати Америки під час Другої світової війни?

1. Утвердження США як провідної країни повоєнного біполярного світу.

Сполучені Штати Америки зробили вагомий внесок у розгром нацизму та мілітаризму в роки Другої світової війни. Людські втрати країни становили 322 тис. вбитих і 800 тис. поранених, тих, що потрапили в полон і зникли безвісти.

Проте США, на території яких не велися воєнні дії, були чи не єдиною країною, чия економіка вийшла з Другої світової війни значно зміцнілою. Вартість промислової продукції США становила 2/3 вартості промислової продукції всього світу, за винятком країн комуністичного блоку. Сполучені Штати зосередили 73 % світового золотого запасу, за 5 років війни прибуток американських компаній досяг 87 млрд доларів, а середньорічні темпи зростання економіки становили 18,7 %.

Основні суперники США або тимчасово вибули з конкурентної боротьби (Німеччина, Японія), або потрапили у фінансово-економічну залежність від них (Велика Британія, Франція). США скористалися з цієї обставини, щоб освоїти нові ринки, збільшити експорт товарів і капіталу, створити велику «імперію долара».

У 1945 р. Сполучені Штати досягли найвищого за свою історію рівня військової могутності. Військово-морські та військово-повітряні сили США базувались у найважливіших стратегічних пунктах. Наприкінці війни збройні сили

Статуя Свободи — символ США

країни налічували 12 млн вояків. США монополюючи володіли атомною бомбою. Якщо до Другої світової війни зовнішньополітичний курс країни визначала політика ізоляціонізму, то зі зростанням економічної та військової могутності відбулася його кардинальна переорієнтація на військову силу, прагнення посилити свій вплив на перебіг подій у всіх країнах світу. Оптимальною, з погляду правлячих кіл США, формою устрою міжнародних відносин був би «мир на американський зразок».

В умовах конфронтації із СРСР основною метою зовнішньополітичного курсу США стало зміцнення національної безпеки, створення союзу західних країн, протидія поширенню комунізму. 25 червня 1947 р. Конгрес США ухвалив закон про національну безпеку, яким уперше в американській історії запроваджена посада міністра оборони. Крім того, була створена Рада національної безпеки (РНБ) та Центральне розвідувальне управління (ЦРУ).

Доктрина «стримування комунізму» була запропонована радником посольства США в Москві Дж. Кеннаном у лютому 1946 р. та опублікована в липні 1947 р. в часописі «Закордонні справи» («Foreign Office»). Вона передбачала захист усього західного світу від можливого проникнення комунізму.

Боротьбі проти посилення впливу комунізму в Туреччині та Греції була присвячена «доктрина Трумена», з якою президент США виступив 12 березня 1947 р. на об'єднаному засіданні обох палат Конгресу США. Він закликав терміново асигнувати 400 млн доларів для надання допомоги грецькому та турецькому урядам.

Значно посилила роль США у світі реалізація «плану Маршалла», коли було надано економічну допомогу 17 країнам Європи.

Показником міжнародного авторитету США став їх особливий вплив на світове співтовариство під час створення Північноатлантичного блоку (НАТО) в 1949 р. Американські генерали посіли основні позиції в його керівництві.

Отже, після Другої світової війни Сполучені Штати Америки перетворилися на державу-лідера західного світу.

2. Особливості економічного розвитку.

Після смерті Ф. Рузвельта 12 квітня 1945 р. Президентом Сполучених Штатів Америки за конституцією став віце-президент *Гаррі Трумен*. На той час він не мав ані достатнього авторитету, ані досвіду для вирішення внутрішніх і зовнішніх економічних і політичних проблем.

Гаррі Трумену довелося розробляти політичну стратегію країни в досить стислі строки. Його уряд потурбувався про адаптацію до мирного життя демобілізованих військовослужбовців, ухваливши закон «Солдатський білль про права». Колишнім солдатам і офіцерам надали суттєві пільги для отримання кредитів на освіту, відкриття свого бізнесу. Прагнучи уникнути масового безробіття, що загрожувало (за прогнозами — 8 млн осіб), виникнення серйозних соціальних конфліктів, адміністрація Г. Трумена розробила систему заходів, яка дістала гучну назву «справедливий курс» (за аналогією та водночас на відміну від «нового курсу» Ф. Рузвельта). Цією назвою стали визначати діяльність адміністрації демократів до початку 1950-х років.

Гаррі Трумен

Намічалися заходи щодо зниження інфляції та значого підвищення рівня життя, однак у процесі переведення промисловості на рейки мирної економіки не пощастило уникнути зменшення прибутків більшості американців. Спостерігалося зростання безробіття й цін. Якщо під час війни страйки були заборонені, то в повоєнний час вони знову відновилися. Зростав вплив профспілок, які налічували у своїх лавах понад 15 млн осіб. Адміністрація Г. Трумена намагалася вберегти країну від хаосу страйкового руху, ухваливши низку важливих законів.

У 1947 р. був прийнятий закон *Тафта-Хартлі* про відносини робітників і підприємців. Він суттєво обмежував право робітників на страйк. Страйки державних службовців були зовсім заборонені. Також заборонялися організовані страйки солідарності. Запроваджувалася система примусового арбітражу в особливо загрозливих трудових конфліктах. Ці та подібні дії уряду спричинили різке падіння його популярності. Трумена звинувачували в порушенні міжнародного права (американські війська воювали в Кореї без оголошення війни Конгресом США), корупції членів адміністрації, відсутності вибачень з приводу бомбардування та знищення японських міст Хіросіми та Нагасакі. За даними опитувань, у червні 1951 р. лише 24 % дорослих американців підтримували його політику. Такого низького рейтингу не мав жодний президент США.

Дуайт Ейзенхауер

Після Г. Трумена Президентом США став лідер республіканської партії *Дуайт Ейзенхауер*, відомий генерал Другої світової війни. Його економічна політика полягала в обмеженні державного регулювання та втручання в справи бізнесу. За час його правління (1953–1960) покращилося матеріальне становище великої кількості людей: більше половини американців за рівнем доходів стали середнім класом. Набула популярності ідея «суспільства загального процвітання».

«Ера Ейзенхауера» збіглася з прискоренням науково-технічної революції, що характеризувалося розвитком нових галузей економіки, докорінним перетворенням старих галузей, масовим упровадженням автоматизації та електроніки, створенням другого покоління ЕОМ.

ПОГЛЯД
УЧАСНИКА
ПОДІЙ

Зі спогадів Дуайта Ейзенхауера

Багато драматичних подій траплялось у моєму житті, проте ніщо не могло зрівнятися з переживаннями і почуттями, що охопили мене, коли я переступив поріг кабінету, пов'язаного з такою величезною відповідальністю... Якби хтось спробував підрахувати мої шанси потрапити в цей кабінет, коли я народивсь у 1890 р. в Денісоні в Техасі, вони дорівнювали б практично нулю. Проте справдилася стара формула: у Сполучених Штатах кожен може дорости до президента.

• *Висловіть свою точку зору стосовно слів президента.*

Проте в 1950–1960-і роки стало помітним відставання темпів зростання економіки США від інших розвинених країн. Якщо в США середній щорічний приріст ВВП у цьому десятиріччі становив 3,2 % (у Великій Британії цей показник ще нижчий – 2,7 %), то в Італії – 5,0, у Японії – 8,2, у Західній Німеччині – 8,6 %.

56 У листопаді 1960 р. було офіційно повідомлено, що золоті запаси США становлять

18 млрд доларів, тобто цей показник перемістився на найнижчу позначку після 1940 р. Хоча в 1950-і роки обсяги виробництва основних галузей виробництва були досить значними, однак цей рівень не був постійним, почастишали спади.

3. Посилення внутрішньополітичної реакції.

На початку 1950-х років США охопив рух *маккартизму* — реакційної політичної течії, що отримала свою назву від прізвища сенатора Джозефа Маккарті, який очолював сенатську підкомісію з питань розслідування антиамериканської діяльності. Маккартисти розпалювали антикомуністичну істерію, переслідували всіх, хто виявляв вільнодумство.

У 1950 р. набрав чинності закон *Маккарена–Вуда*, який зобов'язав компартію та деякі інші громадські об'єднання зареєструватися в міністерстві юстиції як «підривні» організації. Відмова від реєстрації каралася 5-річним тюремним ув'язненням і штрафом у розмірі 10 тис. доларів. Багатьох керівників компартії та її активістів заарештували та судили за те, що вони не відмовлялися від своїх переконань.

Сотні громадських організацій США були оголошені «підривними». Переслідувань зазнавали видатні діячі науки, мистецтва, літератури та освіти. Чимало видатних американців, у тому числі ушлявлений кіноактор Ч. Чаплін, покинули країну. У «неблагонадійних» осіб брали відбитки пальців, багатьох із них на вимогу Федерального бюро розслідувань (ФБР) звільняли з роботи. Понад 2,5 млн державних службовців пройшли перевірку на «лояльність».

Дії сенатора Дж. Маккарті та його помічників дістали назву «полювання на відьом». Ця антикомуністична істерія викликала невдоволення широкої громадськості. У грудні 1954 р. Конгрес США засудив діяльність Дж. Маккарті.

4. Негритянський рух у 60-х роках ХХ ст.

Однією з найгостріших внутрішньополітичних проблем США, що виникла ще в далекому минулому, є расова нерівність і дискримінація. Особливо гостро вона стояла перед країною в 1950–1960-і роки, незважаючи на проголошену конституцією рівноправність американських громадян.

Наприклад, Верховний суд США в 1954 р. скасував роздільне навчання дітей — негрів і білих. Однак, коли група негритянських школярів у м. Літл-Рок (штат Арканзас) намагалася відвідувати школу, у якій навчалися білі діти, расисти вдалися до терору.

На початку 1960-х років негритянський рух вийшов на новий рівень. Він набув характеру масової боротьби за соціальні права, досягнення громадянської рівноправності та доступу до політичної влади.

«Довге гаряче літо» 1967 р. за масштабом і силою негритянських виступів перевершило всі попередні: 120 міст були охоплені повстаннями. Найбільше їх відбулося в липні 1967 р. в Детройті, столиці автомобільної імперії Форда.

Визнаним лідером негритянського руху став **Мартін Лютер Кінг**, священник, лауреат Нобелівської премії миру, який проводив велику громадську роботу.

Мартін Лютер Кінг

Убивство М. Л. Кінга в 1968 р. поставило країну на межу громадянської війни. Лише за один тиждень — 4–11 квітня 1968 р. — повстання негрів охопили стільки ж міст, що й за весь попередній рік. На їх придушення влада кинула 100 тис. поліцейських, національних гвардійців і солдатів, з яких за час «чорних бунтів» 1964–1969 рр. загинуло 250 осіб. Загибло також 11 тис. американців, переважно негрів. Наростання расових проблем водночас із невтішними наслідками боротьби з бідністю призвели до загострення соціального напруження в країні в другій половині 1960-х років.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Який економічний потенціал мали США після завершення Другої світової війни?
2. Доповніть фразу: «Наприкінці війни збройні сили країни налічували...»
3. Хто був автором доктрини «стримування комунізму»?
4. Як називався внутрішньополітичний курс адміністрації Г. Трумена?
5. З чим ім'ям пов'язаний термін *маккартизм*?
6. Хто був лідером боротьби за громадянські права негрів США і як склалася його доля?

ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ

Що, на вашу думку, означає термін *мир на американський зразок*?

РОБОТА
З ДжЕРЕЛАМИ

З книжки П. Кальвокорессі «Світова політика після 1945 року»

Трумен значно відрізнявся від Рузвельта та усвідомлював цю різницю. Він був американцем, який обіймав високу посаду, але при цьому не був особистістю світового масштабу, людиною, яку поважають за її якості, якій більше притаманна простота й прямота, аніж вишуканість, а політична рішучість замінює політичну витонченість, типовим американцем, що мав певний набір елементарних принципів й ідеологічних постулатів. До того ж Рузвельт зазвичай надавав перевагу прагматизмові, а Трумен проводив політику за всіма правилами. Там, де Рузвельт опікувався проблемою відносин двох великих держав, Трумен убачав головний конфлікт між комунізмом і ще більш розпливчастим поняттям «антикомунізм». Проте Трумен був типовішим американцем наприкінці 1940-х років, схильним уважати зустріч американців із росіянами в центрі Європи протистоянням систем і цивілізацій, а не держав.

• У чому автор убачає докорінну відмінність між Рузвельтом і Труменом?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

- 1947 р. — прийняття закону Тафта–Хартлі
- 1950 р. — прийняття закону Маккарена–Вуда про внутрішню безпеку

§ 7 / США в 60–90-х роках ХХ ст.

• Пригадайте, чому США в повоєнний час претендували на світову першість.

1. Внутрішня та зовнішня політика адміністрацій Джона Кеннеді, Ліндона Джонсона, Річарда Ніксона.

У 1960 р. Президентом США був обраний демократ **Джон Кеннеді**, якому на той час виповнилося 43 роки. Його діяльність на посаді президента ґрунтувалася на концепції «нових рубежів», спрямованій на збереження та зміцнення позицій США на міжнародній арені.

Стратегію економічного зростання Дж. Кеннеді вбачав у збільшенні капіталовкладень в економіку, оптимальному використанні досягнень НТР, підвищенні кваліфікації та освіти працівників на всіх рівнях. Програма уряду передбачала збільшення мінімуму погодинної оплати праці, а також строків виплати субсидій з безробіття, допомогу збіднілим фермерам, розширення житлового будівництва. Крім того, передбачалася комплексна програма заходів щодо переустрою районів хронічної депресії: надання субсидій приватним фірмам і муніципалітетам, здійснення професійної перепідготовки безробітних, збільшення допомоги для впорядкування міст тощо.

Джон Кеннеді

Американці пам'ятають і часто повторюють слова президента Дж. Кеннеді: «Не питай, що країна може зробити для тебе, питай, що ти можеш зробити для країни». У них закладена глибока філософська думка: будь-яка ініціатива, спрямована на поліпшення добробуту американців, знайде підтримку в суспільстві. І справді, програма демократів мала значний успіх. Коли Дж. Кеннеді взявся за кермо влади, ВВП становив 500 млрд доларів, а в 1964 р. він досяг 622,3 млрд, тобто збільшився на 25 %. Отже, щорічний приріст ВВП становив 5,6 %, тоді як демократи під час виборчої кампанії 1960 р. обіцяли 5 %.

У сфері зовнішньої політики президент намагався посилити вплив США на перебіг подій у світі та не допустити експансії комунізму. Водночас уряд Дж. Кеннеді почав реально оцінювати свої можливості у світі, чіткіше усвідомлювати соціально-економічні чинники. Президент США неодноразово підкреслював необхідність проведення більш гнучкої зовнішньої політики.

Багатообіцяюча кар'єра Дж. Кеннеді обірвалася трагічно. **22 листопада 1963 р.** під час поїздки до м. Далласа (штат Техас) він був смертельно поранений! за усталеною версією, Л. Х. Освальдом, якого незабаром застрелили в поліцейській дільниці.

Проте донині багато обставин «вбивства ХХ століття» залишаються нез'ясованими, а правосуддя не може (або не хоче під тиском певних кіл) дати відповідь на всі запитання, пов'язані з трагічною смертю 35-го президента США. Згідно з конституцією США, наступником Дж. Кеннеді став віце-президент США **Ліндон Джонсон**.

8 січня 1964 р. в першому посланні до співвітчизників про становище в країні Л. Джонсон урочисто проголосив початок «безкомпромісної війни»

Ліндон Джонсон

проти бідності в Америці». 16 травня того ж року він надіслав до Конгресу США спеціальне послання «Про війну проти бідності», на підставі якого був ухвалений відповідний закон, що став основним напрямом діяльності адміністрації Джонсона. Однак реалізація цієї програми виявилася малоефективною. Хоча, за офіційними даними, кількість бідняків у 1968 р. скоротилася до 25 тис., це обумовлювалося не стільки державними програмами допомоги, скільки високою економічною кон'юнктурою в 1960-х роках.

Авторитет адміністрації Л. Джонсона відчутно знизилася розпочата в 1964 р. масштабна війна у В'єтнамі.

З виступу Ліндона Джонсона в університеті штату Мічиган у травні 1964 р.

За нашого життя ми маємо шанс стати суспільством не тільки потужним і багатим, а й досягти більшого, дійти до Великого Суспільства. Воно ґрунтується на заможності та свободі для всіх. Велике Суспільство вимагає ліквідації злиднів і несправедливості.

• *Висловіть своє ставлення до слів президента США. Наскільки реальними були задекларовані наміри?*

Особливо активно розвинувся молодіжний антивоєнний рух, оскільки молодих американців аж ніяк не влаштовувала перспектива загинути в ім'я стратегічних інтересів Білого дому, які для більшості з них були чужими та незрозумілими.

У **січні 1973 р.** була підписана *Паризька угода* про припинення війни та відновлення миру у В'єтнамі. Аналізуючи «уроки В'єтнаму», Генрі Кіссінджер (державний секретар США) згодом зазначав: «Після гіркового досвіду В'єтнаму Америка дізналася, що вона не має такої могутності, щоб вирішувати кожну проблему. Ми знаємо, що наш вплив має межі».

На президентських виборах **1968 р.** переміг республіканець **Річард Ніксон**, який прийшов у Білий дім, коли намітився серйозний спад в економіці, особливою якою стала інфляція 1969–1970 рр., що швидко зростала.

З метою оздоровлення економіки президент Ніксон проголосив «нову економічну політику». Президентським декретом у США був оголошений надзвичайний стан. Намагаючись стимулювати капіталовкладення та споживчий попит, уряд надав компаніям значні податкові пільги, скоротив прибутковий податок, скасував акцизний податок на продаж легкових автомобілів, проте водночас установив державний контроль над цінами та заробітною платою. У цьому уряд Р. Ніксона вбачав єдиний шлях стримування інфляції. Тимчасово була припинена конверсія долара в золото та введений додатковий 10-відсотковий податок на переважну частину імпорту; було оголошено також про скорочення допомоги іншим державам. Ця політика принесла свої плоди. Ніксон здобув переконливу перемогу на виборах 1972 р., проте в **серпні 1974 р.** змушений був піти у відставку після так званої «*Вотергейтської справи*».

Сутність «Вотергейта» полягала в тому, що в червні 1972 р. під час передвиборчої кампанії члени штабу республіканської партії були заарештовані поліцією в приміщенні національного комітету демократичної партії. У них знайшли апаратуру для підслуховування, портативну рацію та інші компрометуючі докази. Американська преса розцінила цю подію як «страшений акт політичного шпигунства», сліди якого ведуть у Білий дім. У 1973 р. юридичний комітет палати представників Конгресу США звинуватив Р. Ніксона у причетності до цієї оборудки та порушив справу про імпічмент¹ президента. Після його відставки Президентом США став віце-президент **Джералд Форд**.

Музей космічних ракет США на мисі Канаверал

У 1970-і роки в США успішно розвивалася космічна галузь — був створений корабель багаторазового використання «Спейс шаттл» («Космічний човник»), що міг приземлятися як звичайний літак.

Учені та інженери США досягли значних успіхів у розробленні копіювальних апаратів, створенні персональних комп'ютерів, які вперше з'явилися на ринку в 1981 р., стільникового телефонного зв'язку.

Науково-технічна революція в США великою мірою визначила шлях розвитку виробництва, сприяла зростанню авторитету країни на міжнародній арені.

2. «Рейганоміка».

4 листопада 1980 р. на чергових президентських виборах переміг **Рональд Рейган**, представник правого крила республіканської партії. Його економічна політика ґрунтувалася на програмі «відродження Америки». Це стало основною метою проведеного в 1981 р. 30-відсоткового зниження податків. Звільнені кошти були спрямовані на розширення виробництва та збільшення споживання.

Кризові явища в економіці успішно долалися технічним переоснащенням підприємств, збільшенням частки наукоємних галузей промисловості — радіоелектроніки, приладобудування, космонавтики тощо. Одночасно запроваджувалась антиінфляційна політика, скорочувалися витрати на державний апарат.

Бюджетні скорочення стосувалися всіх міністерств і відомств, за винятком Пентагону² (міністерства оборони). Це дало змогу створити сприятливі умови для залучення іноземного капіталу в економіку США, що привело до запровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу. Тільки парк електронно-

Рональд Рейган

¹ *Імпічмент* — притягнення до відповідальності вищих службових осіб у разі порушення ними законів, які діють у державі.

² *Пентагон* — п'ятикутна споруда поблизу м. Вашингтона, у якій розміщені керівні військові установи США.

обчислювальних машин у 1987 р. налічував 20 млн одиниць, у тому числі 19 млн персональних комп'ютерів.

У 1983 р. всі економічні показники значно зросли, а обсяги виробництва в оброблювальній промисловості за сім років збільшилися на 43 %. Порівняно з 1970-ми роками вдвічі прискорилися темпи приросту продуктивності праці.

Загалом «рейганоміка» дала такі позитивні наслідки:

- запровадилося ресурсозбереження, зменшилося споживання нафти, газу, сталі, чавуну тощо, а суспільне виробництво зросло, середньорічні темпи приросту валового національного продукту становили 3,5 %;

- за менших витрат відбулося досягнення вищої ефективності суспільної праці в цілому (10 корів у фермерському господарстві стали давати стільки молока, скільки раніше отримували від 100 корів);

- зросли особисті доходи американців.

Однак найголовнішим результатом «рейганоміки» стала трансформація індустріального суспільства в постіндустріальне з раціональним вирішенням багатьох соціальних проблем.

3. Нова економічна філософія Білла Клінтона.

У листопаді 1992 р. перемогу на виборах президента здобув політичний діяч «нової хвилі» — лідер демократів **Білл Клінтон**, за якого проголосували 43 % виборців. Йому протистояв республіканець Джордж Буш, за якого віддали свої голоси 38 % американців. Техаському підприємцю, мільярдерові Россу Перо віддали голоси 19 % виборців. Після 12-річного перебування в Білому домі республіканців, демократи успадкували владу вже за нових політичних умов. Розпався Радянський Союз, припинив існування східний блок, зазнав краху комунізм, а США залишилися єдиною наддержавою, безумовним світовим лідером.

Перемога Б. Клінтона, як стверджував популярний тижневик «Time», назвавши його в 1992 р. «людиною року», давала можливість оновлення Америки. Під час перевиборчої кампанії Б. Клінтон проголосив завдання відродження Америки та блискуче продемонстрував переваги деідеологізованої політики в епоху нового світового порядку.

Внутрішня політика адміністрації Б. Клінтона була спрямована на полегшення податкового тиску на середній клас, надання податкових пільг підприємствам, що створюють нові робочі місця, щорічне підвищення на 20 млрд доларів інвестицій у федеральні програми, здійснення реформи системи охорони здоров'я, яку

Білл Клінтон

президент хотів зробити доступною для більшості американців. Одночасно ставилося завдання скоротити вдвічі дефіцит федерального бюджету.

Адміністрація Б. Клінтона припинила розроблення й фінансування програми Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), яку в 1983 р. розпочав Р. Рейган. Це була довгострокова програма створення великомасштабної протиракетної оборони з елементами космічного базування.

Програма СОІ, можливості реалізації якої не були широко роз'яснені, породила атмосфера страху перед «космічним злом». Адміністрація Б. Клінтона вдалася до заходів щодо скорочення збройних сил США з одночасним підвищенням їх мобільності та боєготовності. Здійснюва-

лися роботи з удосконалення системи протиракетної оборони (ПРО) і стратегічних наступальних сил США, що забезпечили країні пріоритет у військовій сфері.

Утім, практична діяльність нової адміністрації, як завжди, наразилася на рішучу опозицію республіканців, які звинувачували демократів у посиленні ролі держави в економіці та збільшенні витрат бюджету.

На виборах 1996 р. президент Б. Клінтон знову здобув переконливу перемогу. За нього віддали свої голоси 49 % виборців. Республіканцям важко було щось протиставити головній тезі його виборчої кампанії — «американці живуть зараз краще, аніж чотири роки тому». В активі президента за роки його перебування в Білому домі було 10,5 млн нових робочих місць, збільшення мінімальної заробітної плати до 5 доларів 10 центів за годину, зменшення податків і дефіциту бюджету на 60 %.

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

1. Що ви знаєте про родину 35-го Президента США?
2. Яких успіхів в економіці досягли США за президентства Дж. Кеннеді?
3. Яка подія сталася 22 листопада 1963 р.?
4. Яку мету ставила адміністрація Л. Джонсона у внутрішній політиці?
5. Що ви знаєте про «Вотергейтську справу»?
6. У чому полягає сутність поняття *рейганоміка*?
7. Кого назвав тижневик «Тіме» «людиною року» в 1992 р.?
8. Які досягнення у внутрішній політиці мала адміністрація Б. Клінтона?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

Порівняйте внутрішню та зовнішню політику президентів США — республіканців і демократів. Складіть таблицю. Визначте, які верстви населення найбільше вигравали від їхньої стратегії.

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Яке місце в новітній історії США посів Дж. Кеннеді?
2. Американці вважають свою країну найдемократичнішою у світі. Чи погоджуєтесь ви з цією тезою? Відповідь аргументуйте.
3. Чи підтримують звичайні американці політику «світового поліцейського», яку проводять США після Другої світової війни?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

Із промови Президента США Дж. Ф. Кеннеді 10 червня 1963 р. у Вашингтонському університеті

Сполучені Штати не домагаються «миру на американський зразок», нав'язуючи його іншим державам за допомогою зброї. В епоху, коли великі держави мають ядерну зброю, тотальна війна є абсурдом. Це абсурд тому, що один-єдиний ядерний заряд у десять разів перевищує силу всіх снарядів, випущених союзниками під час Другої світової війни. Тотальна війна є абсурдною тому, що смертельно отруєні продукти ядерного вибуху будуть поширені до найвіддаленіших куточків земної кулі. Нині мільярди доларів, які витрачаються на закупівлю озброєння з єдиною метою — бути впевненими в тому, що воно ніколи нам не знадобиться, необхідно витрачати на підтримання миру. Адже накопичення таких запасів не є надійним гарантом миру.

Щодо нашого ставлення до СРСР... Ми, американці, відчуваємо глибоку відразу до комунізму, оскільки він означає заперечення свободи та людської гідності. Однак ми віддаємо належне російському народові за його успіхи в науці та освоєнні космосу, у розвитку економіки, промисловості та культури, за його мужність. Серед споріднених рис, притаманних обом нашим країнам, найсильніша — це ненависть до війни...

І навіть у «холодній війні» наші країни несуть найбільший тягар, тому що і ми, і вони витрачають величезні кошти на озброєння, тоді як було б краще використати їх на боротьбу з неписьменністю, бідністю та хворобами. Не будемо заплушувати очі на наші розбіжності, а краще подумаємо про наші спільні інтереси та способи, якими вони можуть бути вирішені. Адже головне, що нас об'єднує, — це життя на одній планеті. Ми всі дихаємо одним повітрям. Ми всі вболіваємо за майбутнє наших дітей. І всі ми смертні.

- *Які нові ідеї для тогочасної Америки було висловлено в промові президента Дж. Кеннеді?*
- *Що, на його думку, об'єднувало і що роз'єднувало США та СРСР у той час?*
- **22 листопада 1963 р.** — убивство Президента США Дж. Кеннеді
- **Серпень 1974 р.** — відставка Президента США Р. Ніксона внаслідок «Вотергейтської справи»

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

§ 8 / Внутрішньополітичні та зовнішньополітичні пріоритети американських президентів у XXI ст.

1. Економічне піднесення наприкінці XX — на початку XXI ст.

Наприкінці XX ст. США продовжували розвиватися динамічно, піднявся життєвий рівень населення, збільшувалися прибутки підприємств, зростав авторитет країни у світі. Середньорічні темпи економічного розвитку за 1990-і роки

«Силіконова долина». Центральний офіс компанії «Google», яка спеціалізується на виробництві електроніки

досягли 2,2 %. Фонд заробітної плати становив майже 60 % ВВП. На охорону здоров'я американці витрачали 14 % ВВП, на освіту — 7,6, на науку — 2,6 %. Частина населення з доходами нижче прожиткового мінімуму (до 15 тис. доларів на сім'ю з 4 осіб) знизилася до 13,7 % (1997). Тривав процес зростання масштабів і значення сфери послуг, де наприкінці 1990-х років було зайнято 75 % усіх працівників. Це — наука та наукове обслуговування, освіта, охорона здоров'я, різноманітні професійні послуги, зв'язок, інформаційне обслуговування, фінанси, торгівля.

Що ж сприяло такому потужному економічному розвитку США в 1990-х роках, чому вони досягли zenіту своєї економічної могутності? Причин тут декілька.

По-перше, цьому сприяли зовнішньополітичні умови, закінчення «холодної війни», крах великого системного протистояння. Так, асигнування на військові цілі в 1996 р. становили 16,9 % федерального бюджету і 3,6 % ВВП. Бюджет Пентагону був удвічі менший, закупівлі озброєння скоротилися вчетверо проти періоду перебування при владі Р. Рейгана.

По-друге, протягом 1990-х років США інтенсивно долучилися до світового інтеграційного процесу. Тільки за перший термін президентства Б. Клінтона Сполучені Штати уклали понад 200 торгово-економічних угод з іншими країнами. Діяльність транснаціональних компаній США охопила весь світ.

По-третє, важливим чинником тривалого економічного піднесення стало зростання інвестицій в освіту та підготовку наукових кадрів. Це стало запорукою конкурентоспроможності економіки та зміцнення матеріального добробуту США.

Утім, уже наприкінці 2000 р. розпочався спад американської економіки. Він був пов'язаний з тим, що Президент США Джордж Буш-молодший, лідер республіканської партії, сповідував дещо інші принципи економічної стратегії. Однак найстрашнішого удару політичному становищу та економіці США завдано **11 вересня 2001 р.**, коли в результаті терористичного акту було зруйновано Світовий торговий центр і постраждав Пентагон.

У перші дні після терористичного акту, який забрав життя майже 3 тис. людей, на торгових і фінансових біржах виникла паніка, долар почав катастрофічно падати, однак уже наступного місяця після створення антитерористичної коаліції ситуація дещо стабілізувалася.

Світовий торговий центр.
11 вересня 2001 р.

Пентагон.
11 вересня 2001 р.

Барак Обама

У наступні роки, незважаючи на значні зусилля американської адміністрації, спрямовані на стабілізацію долара, його курс знизився і поступово втрачає своє значення провідної світової валюти. Багато країн у своїх розрахунках за товари та послуги почали використовувати євро — міцнішу та стабільнішу валюту.

Ситуація з долларом значно погіршилася під час фінансової кризи, що розпочалася в США у 2008 р. та швидко набула загальносвітового характеру. Вона призвела до падіння обсягів виробництва, різкого зростання безробіття, скорочення соціальних програм, зниження рівня життя людей у США та в більшості країн світу. Оскільки криза виникла саме в США, багато економістів порівнюють її з Великою депресією 1930-х років.

Широкомасштабну боротьбу з проявами кризи довелося розпочати наступному Президентові США **Барак Обамі**, який був обраний на цю посаду в **листопаді 2008 р.** На нього покладаються великі сподівання, які нелегко втілити в життя. Проте з плином часу соціально-економічна ситуація в країні стала покращуватися, рівень життя більшості населення стабілізується, соціальне напруження спадає.

2. Роль США в міжнародних відносинах наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Одним із головних завдань американської адміністрації в 1990-х роках було пристосування основних міжнародних організацій — НАТО, ООН, МВФ, Світового банку — до нової ситуації, що виникла внаслідок поразки комуністичної ідеології та закінчення «холодної війни». Демократи продовжували докладати зусиль, спрямованих на трансформування НАТО в політичну організацію, у якій Європа та Америка залишалися б тісно пов'язані одна з одною, а США, як і досі, відводилася провідна роль у європейських справах навіть після створення в Європі політичного та валютного союзів. У цьому аспекті американська дипломатія надавала великого значення розширенню НАТО на Схід та прийняттю до цієї організації нових членів. У липні 1997 р. було прийняте рішення про вступ до НАТО Угорщини, Польщі, Чехії.

У наступні роки США активно підтримали приєднання до Північноатлантичного альянсу ряду країн Центральної та Східної Європи: Словаччини, Словенії, країн Прибалтики, пізніше Болгарії та Румунії, а на Бухарестському саміті (квітень 2008 р.) було прийнято рішення про вступ до НАТО Хорватії й Албанії.

Важливе місце в американській зовнішній політиці посідає, безумовно, Росія. Вона активно співпрацює з НАТО на основі спеціально прийнятих документів, починаючи з 1997 р., проте займає негативну позицію щодо приєднання до блоку нових держав Східної Європи, особливо тих, що мають спільний кордон із Росією. У цьому питанні наміри США та Росії значно відрізняються.

У цілому відносини США та Росії за 8 років президентства Дж. Буша-молодшого та В. Путіна, які перебували на своїх посадах у 2000–2008 рр., були достатньо конструктивними, хоча американський президент декілька разів неприємно здивував російського. Зокрема, у грудні 2001 р. Дж. Буш заявив про вихід США з Договору про обмеження ПРО (протиракетної оборони), укладеного між

Сполученими Штатами та Радянським Союзом ще в 1972 р. Через рік (у грудні 2002 р.) він підписав указ про початок розгортання системи Національної протиракетної оборони, яка мала забезпечити захист території США від можливих ударів із боку тоталітарних режимів і міжнародних терористичних організацій. Як з'ясувалося, ця система потребує створення американських баз на території Польщі та Чехії. Хоча американський уряд усіяко переконував Росію, що ця система не спрямована проти неї, остання заявила, що в разі розміщення військ США на території Польщі та Чехії вона змушена буде вжити адекватних заходів.

Указ про створення системи Національної протиракетної оборони був одним з елементів воєнно-політичної доктрини США на початку ХХІ ст., яка все більше схиляється до використання воєнних і силових методів вирішення міжнародних проблем. Одним з її важливих принципів є положення, що США залишають за собою право завдати превентивні удари по інших державах на випадок загрози дій терористів з їхніх територій. Адміністрація Дж. Буша-молодшого виходила з того, що не можна відвернути всі можливі атаки, тому потрібно знищувати джерела, де вони можуть виникати.

На виконання нової доктрини були спрямовані кілька важливих воєнних операцій. Перша з них — антитерористична операція США та їхніх союзників в Афганістані. Вона розпочалася в жовтні 2001 р. відразу після трагічних подій 11 вересня проти режиму талібів, які підтримували міжнародну терористичну організацію «Аль-Каїда» та її лідера Усаму бен Ладена, за американськими даними — організатора цих терактів. Дії США були підтримані багатьма країнами світу, чого не можна сказати про американську агресію проти Іраку, здійснену навесні 2003 р. Вона мала на меті знищити режим Саддама Хусейна, нібито причетний до виготовлення та збереження хімічної зброї масового знищення. Американська адміністрація так і не змогла надати світовій громадськості переконливі докази наявності цієї зброї в Іраку, однак війська Сполучених Штатів та їхніх союзників, насамперед Великої Британії, перебували там кілька років.

США не досягли особливих успіхів і в сусідньому з Іраком Близькосхідному регіоні, де, незважаючи на всі зусилля американців, запровадити різні варіанти припинення палестинсько-ізраїльського протистояння (наприклад, план урегулювання «Дорожня карта»), конфлікт між ворогуючими сторонами періодично загострюється, що призводить до численних людських жертв. Лише наступний президент Б. Обама відмовився від створення Національної системи протиракетної оборони і підписав договір (ПРО) з Росією.

Отже, після порівняно спокійного десятиріччя наприкінці ХХ ст., яке характеризувалося пануванням США у світових справах, розпочався період військового протистояння, проявів екстремізму¹ та тероризму, у якому Сполученим Штатам необхідно боротися за відновлення свого лідерства, шукати нових союзників і партнерів. Деякі політологи вважають, що в міжнародних відносинах настала нова ера.

3. Перспективи розвитку українсько-американських відносин.

Після розпаду СРСР Сполучені Штати намагалися встановити взаємовигідні відносини з колишніми радянськими республіками, не забуваючи при цьому про свої стратегічні інтереси. У Вашингтоні відводили особливу роль незалежній

¹ *Екстремізм* — схильність до крайніх поглядів, методів, дій.

Україні, зважаючи на її геополітичне становище в Європі. В Україні з розумінням оцінюють провідну роль США як єдиної супердержави після розпаду СРСР і прагнуть установити довгострокові, взаємовигідні та рівноправні відносини з цією країною. Після здобуття Україною незалежності в січні 1992 р. відбувся візит до США голови Верховної Ради України Л. Кравчука. З адміністрацією Сполучених Штатів були проведені перемовини щодо встановлення дипломатичних відносин у повному обсязі. Серйозною перешкодою на шляху розвитку двосторонніх відносин була наявність ядерної зброї на території України. Підписання президентами України, Росії та США 14 січня 1994 р. тристоронньої заяви та угоди про ліквідацію ядерної зброї в Україні сприяло поліпшенню американсько-українських відносин.

Вагомим внеском у розвиток двосторонніх відносин між нашими країнами стали державні візити до США українських президентів Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка та В. Януковича, а також візити до України президента Б. Клінтона в 1995 і 2000 рр. та Дж. Буша у 2008 р.

Зокрема, виступаючи перед багатотисячним зібранням киян і гостей столиці України на Михайлівській площі в червні 2000 р., тодішній президент США Б. Клінтон високо оцінив зусилля українського народу на шляху розбудови демократичного суспільства. Він зауважив, що це тільки перші кроки, що необхідно зробити набагато більше у сфері економіки, захисту прав особистості, боротьби проти організованої злочинності тощо. Президент США українською мовою цитував слова Т. Шевченка: «Борітеся — поборете!»

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

1. Назвіть причини економічного піднесення США в 1990-х роках.
2. Коли і за яких умов президент Б. Клінтон відвідав Україну?
3. Що ви знаєте про події 11 вересня 2001 р.?
4. Охарактеризуйте відносини між США та Росією протягом першого десятиріччя XXI ст.
5. Які військові операції були проведені США за президентства Дж. Буша-молодшого?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

Запишіть періоди перебування при владі та імена президентів США — республіканців і демократів.

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Які основні чинники сприяють провідному становищу США в сучасному світі?
2. Чому фінансову та економічну кризу, що розпочалася у 2008 р., інколи порівнюють з Великою депресією в США?
3. Як ви розумієте поняття *американський спосіб життя*?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

З книжки «Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку»

1. Невизначеність поведінки США щодо України проявляється насамперед у політичній непослідовності американсько-українського

курсу. Так, позиція адміністрації Дж. Буша після проголошення незалежності України була надто обережною та фактично зводилася до скоординованої з Росією політики ядерного роззброєння України. Адміністрація Б. Клінтона, розпочавши з підтримки України та проголошення стратегічного партнерства, поступово істотно змінила свій курс і почала використовувати Україну як розмінну карту в грі з Російською Федерацією. Саме США спочатку підтримали ідею хартії Україна — НАТО, а потім зробили багато, щоб вона не була підписана в такому варіанті, який найбільше відповідав би інтересам України. Саме США відіграли провідну роль в істотному обмеженні зовнішнього фінансування України.

2. США — це єдина у світі держава, яка реально здатна здійснювати та здійснює багатосторонній прямий і непрямий (через міжнародні організації, Європу, Японію, навіть Російську Федерацію тощо) вплив на Україну. Цілком логічно стверджувати, що стратегічне партнерство з такою — єдиною у світі державою — має стати пріоритетом номер один у зовнішній політиці України. І саме завдяки унікальним можливостям і ролі США першорядність трансатлантичного пріоритету не тільки не буде суперечити генеральній лінії України на проведення «сильної» регіональної політики, а й сприятиме їй.

- Ознайомтеся з різними поглядами українських військових і політичних аналітиків на розвиток українсько-американських відносин.
- Визначте своє ставлення до цих поглядів.
- Чи повинні США бути найважливішим стратегічним партнером України?

- **Січень 1992 р.** — установлення дипломатичних відносин між США та Україною
- **11 вересня 2001 р.** — терористичний акт, у результаті якого постраждали Світовий торговий центр і Пентагон

§ 9 / Канада

- Пригадайте, який статус мала Канада до Другої світової війни.

1. Становище країни після Другої світової війни.

У роки Другої світової війни Канада зробила важливий внесок у перемогу антигітлерівської коаліції. Країна з населенням 12 млн жителів мобілізувала до збройних сил 785 тис. осіб, або майже 15 % усього населення.

Канадські льотчики відіграли значну роль у повітряному захисті Великої Британії. Війська Канади брали активну участь у висадженні союзницьких сил у Франції в 1944 р., у бойових діях на території Італії, Індії, інших країн. У роки Другої світової війни загинули 42 тис. канадців.

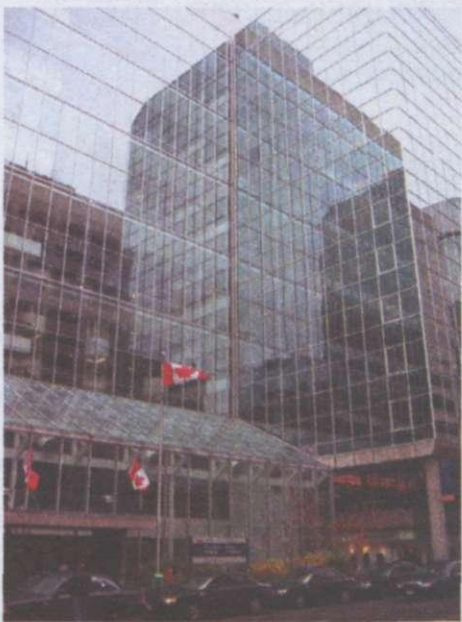
У повоєнний час Канада розвивалася досить успішно. Оскільки бойові дії відбувалися на великій відстані від її території, країна не зазнала економічних збитків. Навпаки — канадські бізнесмени зуміли використати сприятливі обставини для нарощення основного капіталу, освоєння нових ринків для своїх товарів, активної інвестиційної політики.

Ванкувер — найбільше місто та порт Канади

1949 р. до Канади приєднався Ньюфаундленд, який раніше був англійською колонією.

Позиції Сполучених Штатів в економічних відносинах із Канадою в 1940–1950-х роках значно зміцніли. Якщо англійські капіталовкладення в канадську економіку становили 16 %, то американські — 76 %. На політичній арені Канади в повоєнний час діяли дві впливові політичні партії — *ліберальна* та *прогресивно-консервативна*. Ініціатором американсько-канадського зближення був лідер ліберальної партії **Луї Сен-Лоран**. У 1947 р., перебуваючи на посаді міністра закордонних справ, він виступив за відмову від традиційної орієнтації на Велику Британію, протиставляючи їй «тісну співпрацю» зі Сполученими Штатами. Ставши прем'єр-міністром, Л. Сен-Лоран наполягав на подальшій канадсько-американській інтеграції. Він підтримував широке залучення в економіку країни американського капіталу.

Офісний центр у м. Торонто

У перші повоєнні роки Канада вийшла на третє місце у світі за обсягом промислового виробництва. Після відновлення економіки європейських держав та Японії вона поступилася цією позицією, але вважається однією з найбільших промислово розвинених країн світу.

У повоєнні роки зберігалася залежність Канади від Великої Британії, хоча ще в 1931 р. англійський уряд визнав її самостійність у веденні внутрішньої та зовнішньої політики. Канада входить до Британської співдружності націй. Щоправда, позиції Великої Британії були послаблені після введення в 1947 р. інституту канадського громадянства, а в

Корпорації США скупили в Канаді величезні лісові масиви, землі, багаті на природні копалини, особливо уран, рідкоземельні метали, нафту. Вони вклали кошти в будівництво найсучасніших підприємств провідних галузей економіки, а також у банківсько-фінансову сферу.

Посилилася й політична залежність Канади від США. У 1940-х роках канадський уряд підтримував усі основні заходи американської зовнішньої політики: доктрину Трумена, «план Маршалла», створення НАТО, війну в Кореї. Поступово Канада перетворилася на молодшого партнера США.

Особливо рельєфно ця лінія проводилася урядами Канади в 1950–1960-х роках.

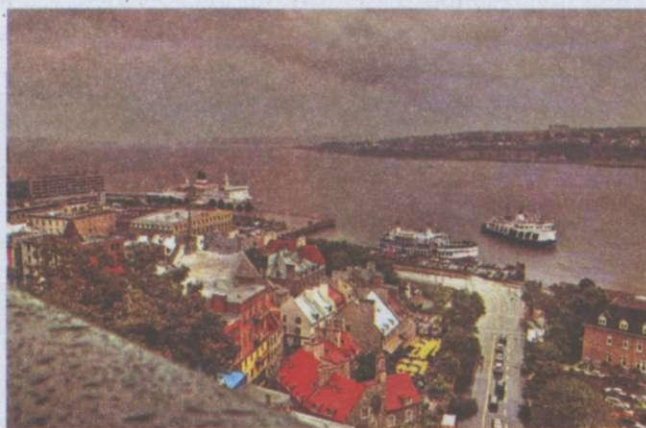
У 1970-х роках ситуація дещо змінилася, про що свідчить зменшення участі

Канади в діяльності НАТО, розширення зв'язків із країнами Спільного ринку, СРСР, установлення в 1970 р. дипломатичних відносин із КНР. У 1976 р. прем'єр-міністр Канади відвідав з офіційним візитом Кубу. У 1970-х роках помітно поживалася канадсько-японська торгівля, активізувалися економічні відносини з країнами Латинської Америки. Усе це свідчило про більш самостійний та незалежний зовнішньополітичний курс Канади.

2. Проблема провінції Квебек.

У внутрішньополітичному житті Канади в 1960–1970-х роках найгострішою була національна проблема. Специфікою країни є існування трьох великих етнічних груп: англо-канадці становлять майже 40 % населення, франко-канадці — до 27 %, інші національні меншини — приблизно 33 % (українські канадці — одна з найчисельніших меншин, налічує понад мільйон громадян). Провінція Квебек, 4/5 населення якої становлять франко-канадці, до 1960-х років відставала від інших частин країни за рівнем економічного розвитку. Швидка індустріалізація в 1960-х роках докорінно змінила ситуацію.

У 1960-і роки Квебек за рівнем економічного розвитку та соціальними структурами вже не поступався провінції Онтаріо та північному сходу США. Однак це «вирівнювання» не супроводжувалося зміною основних показників, що характеризують становище трудящих мас. Квебек залишався провінцією найвищого безробіття, нижчого рівня життя, аніж Онтаріо. Подальше підпорядкування господарського життя Квебеку американським і англо-канадським монополіям не тільки загострило соціальні проблеми, а й прискорило асиміляцію¹. На підприємствах, в установах переважала англійська мова, без знання якої неможливо було одержати роботу. Середня заробітна плата франко-канадців була на 40 % нижчою, аніж у англо-канадців. Застаріла система освіти, яка до того ж перебувала в руках церковників, значною мірою спричинила усунення франко-канадців від участі в науково-технічному прогресі. Загострення національного питання поставило під загрозу існування Канадської Федерації.

Кордон між США та Канадою в районі Квебеку

¹ Асиміляція — злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв. 71

Франко-канадці почали претендувати на збільшення своєї частки в політичному та економічному житті Канади. У провінції з'явилися сепаратистські організації, які виступали за відокремлення Квебеку від Канади. Деякі сепаратисти діяли терористичними методами. Найяскравішим проявом сепаратистських настроїв населення Квебеку став бойкот візиту британської королеви Єлизавети II в 1964 р.

Частково проблему Квебеку намагався вирішити лідер ліберальної партії франко-канадець **П'єр Елліот Трюдо**, якого в 1968 р. було обрано прем'єр-міністром Канади. За його ініціативою в 1969 р. парламент ухвалив закон про надання французькій мові статусу другої державної на федеральному рівні. Значно більше франко-канадців ставали державними службовцями. На потреби розвитку провінції почали виділятися додаткові кошти. Однак остаточне вирішення проблеми Квебеку було здійснено лише в 1980-х роках.

3. Конституційна реформа 1982 р.

На початку 1982 р. британський парламент ухвалив останній закон, який стосується Канади. Він отримав назву «Акт про Канаду 1982 р.». На основі цього документа **17 квітня 1982 р.** канадський парламент ухвалив *Акт про конституцію 1982 р.* Нова конституція містила повний текст старої конституції та доповнення до неї, прийняті британським парламентом до 1975 р., а також новий розділ про основні права та свободи (Хартія прав).

Конституція надала самостійність провінціям щодо вирішення їхніх внутрішніх справ. Законодавчу владу в тих провінціях, які формально очолюються лейтенант-губернаторами, здійснюють законодавчі асамблеї, а виконавчу — кабінети міністрів на чолі з прем'єрами.

У конституції не визнається рівноправність франко-канадців як нації. Як і раніше, Квебек розглядається як одна з провінцій Канади, що має мовно-культурну специфіку. Того дня, коли в Оттаві в присутності королеви Єлизавети II святкували прийняття конституції, у Монреалі відбулася багатотисячна демонстрація протесту; у Квебеку за вказівкою уряду провінції були приспущені прапори. Провінція Квебек приєдналася до законодавчої реформи лише в 1987 р.

Невдоволення положеннями конституції висловлювали й національні меншини — корінні жителі Канади — індіанці, ескімоси, метиси, які вважають, що їхні права не гарантовані.

Науковий центр у м. Монреалі

м. Ванкувер. Науковий центр

Хартія прав не повністю проголошувала права та свободи, що містяться в документах міжнародних організацій та ООН. Наприклад, у ній відсутні такі фундаментальні права, як право на працю, житло тощо. До того ж не фіксувалися гарантії прав і свобод, записаних у конституції.

Отже, через 115 років після прийняття британським парламентом Акта про Британську Північну Америку (1867) канадці нарешті отримали власну конституцію.

4. Соціально-економічний розвиток країни наприкінці XX — на початку XXI ст.

Економіка Канади в 1990-і роки розвивалася динамічно та стабільно. Зросли продуктивність праці, ефективність виробництва, обсяг експорту. Особливо важливо, що господарське поживлення не супроводжувалося зростанням інфляції: ціни впродовж кількох років залишалися практично стабільними.

Зросли прибутки населення. Неухильно та значними темпами збільшується кількість робочих місць. До 1996 р. рівень безробіття вперше за багато років став нижчим на 10 %, що мало велике політичне та психологічне значення.

Варто відзначити високу ефективність канадського сільського господарства. Тих, хто вважає, що Канада — переважно сільськогосподарська країна, здивує така цифра: чисельність родин фермерів у країні — приблизно 1 млн осіб — становить менше 4 % від кількості всіх жителів Канади. При цьому в країні щорічно вирощують майже 50 млн т зерна, більше половини якого експортують.

Канада впродовж останніх десятиріч посідає значне місце у світовому товаристві та проводить виважений самостійний зовнішньополітичний курс.

Після розпаду СРСР Канада з розумінням поставилася до прагнення колишніх республік СРСР здобути міжнародне визнання. Вона першою із західних держав після проведення в Україні референдуму 1 грудня 1991 р. визнала її суверенітет і встановила з нею дипломатичні відносини в повному обсязі.

5. Українці в Канаді.

Масове переселення українців до Канади розпочалося наприкінці XIX ст., коли канадський уряд активно заохочував масштабну еміграцію з Центральної, Південної та Східної Європи.

Першими переселенцями з України стали Іван Пилипів і Василь Жленьяк, які 7 вересня 1891 р. прибули до Канади з с. Небилів (Галичина).

Після Другої світової війни розпочалася велика хвиля української еміграції. З 1947 р. по 1955 р. майже 35 тис. українців приєдналися до своїх земляків у Канаді. Більшість, як і раніше, походила з Галичини та Буковини, але була також значна група емігрантів зі Східної України.

У 1989 р. українська етнічна група налічувала 1 млн осіб. Більшість канадців українського походження мешкала в

Представники української діаспори в Канаді (справа Р. Гнатишин)

Іван Сопінко (зліва) — член Верховного суду Канади

провінціях Онтаріо, Альберта, Манітоба, Британська Колумбія.

Провідну роль серед канадських українців відіграє уніатська церква, існують також українські та протестантські громади.

Найважливішими організаціями культурного розвитку українців у Канаді є різноманітні фундації. Найбільша з них — Українська фундація імені Тараса Шевченка, заснована в м. Вінніпезі в 1936 р.

Деякі українці обіймали важливі посади в уряді Канади, серед них — Роман Гнатишин родом із провінції Саскачеван, який став генерал-губернатором Канади. Іван Сопінко був призначений членом Верховного суду цієї країни.

У Канаді видається чимало українських газет і часописів. Серед них — «Український

голос», «Новий шлях», «Життя і слово», «Батьківщина» та ін.

Сучасна Канада — одна з провідних індустріальних країн світу, яка посідає сьоме місце за обсягами промислової продукції, уходить до складу «великої вісімки». Канада — найбільший у західному світі виробник кольорових металів: нікелю, свинцю, цинку, урану, алюмінію, кам'яних солей, паперу тощо. Вона має передову суднобудівельну, автомобільну, авіаційну, аерокосмічну галузі промисловості, розвинуті сучасні наукоємні виробництва.

Достатньо інтенсивно розвиваються національні традиції та культура української діаспори. Так, у провінції Саскачеван успішно діють українські танцювальні та хорові колективи. Помітне місце в театральному житті посідає Авангардний український театр. Найбільший музей української діаспори «Українське село» в м. Едмонтоні має статус державної установи.

У Канаді активно працюють Наукове товариство імені Т. Шевченка та Українська вільна академія наук. Відкриті українські школи, де викладання здійснюється українською та англійською мовами, а також недільні школи, де християнська історія вивчається українською мовою.

Взаємний обмін делегаціями відбувається між містами-побратимами Вінніпегом і Львовом, Ванкувером і Одесою.

Українська діаспора продовжує відігравати важливу роль у суспільно-політичному та культурному житті Канади.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Який внесок зробила Канада в перемогу над нацизмом?
2. Назвіть основні політичні партії Канади.
3. Поясніть сутність проблеми провінції Квебек.
4. У чому полягає значення конституційної реформи 1982 р.?
5. Яку роль відіграє українська діаспора в суспільно-політичному житті Канади?

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Які, на вашу думку, можливі способи вирішення проблеми провінції Квебек?
2. Чи мають відносини між Україною та Канадою перспективи?
3. Канада посідає одне з перших місць у світі за рівнем життя. Якими, на вашу думку, історичними, географічними, політичними чинниками це зумовлено?